

De kracht van de onzichtbare dimensie

Wim Bonis

Elektriciteit en draadloze communicatie

In onze huidige moderne samenleving zijn we gewend geraakt aan het internet, waardoor we ons gevoel van verbondenheid met andere mensen over de hele wereld enorm hebben vergroot. En met de uitvinding van smartphones en draadloze communicatie, die – zoals we allemaal weten – niet langer dan enkele tientallen jaren heeft bestaan, kunnen we zelfs online zijn tijdens het reizen of wanneer we tijd buitenshuis doorbrengen. In een korte tijd is het internet zozeer in ons leven geïntegreerd dat de meeste mensen zich nauwelijks meer kunnen voorstellen hoe we ooit zonder konden overleven. Maar terwijl we deze draadloze communicatie de hele dag door gebruiken, zijn we ons misschien niet bewust van het feit dat wij mensen weliswaar de technologische apparaten hebben uitgevonden, maar niet het onzichtbare medium hebben gecreëerd waarmee deze communicatie wordt gerealiseerd, of de elektriciteit die we gebruiken om de apparaten op te laden. Over elektriciteit zeggen Peter Tompkins en Christopher Bird het volgende in hun boek *The Secret Life of Plants* dat in 1973 werd gepubliceerd: ‘Tegenwoordig vullen boeken over wat de mens kan *doen* met elektriciteit duizenden rekken in de bibliotheken van deze wereld, maar wat elektriciteit *is* en waarom het functioneert, is nog net zo’n mysterie als Priestley’s tijd. Moderne wetenschappers hebben nog steeds geen idee van de samenstelling van elektromagnetische golven. Ze gebruiken ze gewoon voor radio, radar, televisie en broodroosters.’¹ We hebben ook geen idee van de aard van het onzichtbare medium waardoor draadloze berichten vrijwel zonder tijdsverlies over grote afstanden tussen mensen kunnen reizen. Net als elektriciteit is het een gegeven uit de natuurlijke wereld. Beide bestaan onafhankelijk van ons menselijk gebruik – en hebben ook altijd bestaan.

De aanwezigheid van de onzichtbare dimensie

Wie weet wat er precies gebeurt als je een film op je mobiele telefoon bekijkt? Hoe reist al die complexe en voortdurend veranderende informatie

van beeld en geluid zo snel van de plaats van oorsprong naar je kleine scherm? Je ziet of voelt het niet door de ruimte gaan en je telefoon binnenkomen. De ruimte om ons heen moet vol zitten met deze uitwisseling van informatie, vooral op plaatsen waar veel mensen toevallig samen zijn en ze tegelijkertijd draadloos communiceren. Hoewel sommige mensen beweren dat ze de straling van de golven voelen en er erg ziek van worden, voelen de meeste mensen het helemaal niet. Maar natuurlijk is draadloze communicatie alleen succesvol omdat we het onzichtbare medium dat het aandrijft juist niet ervaren.

Toch is het belangrijk om te weten dat dit medium de hele tijd aanwezig is en dat we alleen de *effecten* zien: de berichten die we ontvangen op onze telefoon, de websites die we bezoeken en de films die we bekijken op ons computerscherm. Ik denk dat de dagelijkse realiteit van draadloze communicatie veel kan helpen om de menselijke geest collectief te openen voor de *ware* kracht van de onzichtbare dimensie en voor het feit dat deze altijd aanwezig is om ons heen – en zelfs in ons – ook wanneer onze technologische apparaten zijn uitgeschakeld. We beginnen ons zelfs steeds meer te realiseren dat mensen in het (verre) verleden deze onzichtbare dimensie hebben kunnen gebruiken voor communicatie zonder enige technologische apparatuur. Zoals we hieronder zullen zien, blijken zelfs dieren en planten er toegang toe te hebben.

De wereld van de verbeelding en het denken

Een zeer prominente manier waarop de kracht van de onzichtbare dimensie zich manifesteert, is via onze verbeelding en ons denken. Onze geest kan beelden en woorden oproepen. Het is belangrijk die twee van elkaar te onderscheiden. Eerst was er het scheppen van beelden en pas veel later is de mens in woorden gaan denken. Hoe ver dit allemaal precies teruggaat in de tijd valt moeilijk te zeggen. Op een gegeven moment ging de mens beelden vastleggen door ze te schilderen op rotswanden of te vervaardigen uit botten, hout of steen; en het denken in woorden leidde een paar duizend jaar voor Christus tot de creatie van het alfabet en het schrift. Leonard Shlain heeft in zijn boek *The Alphabet versus the Goddess* overtuigend laten zien dat gecreëerde beelden meer deel waren van een vrouwelijk geïnspireerde cultuur en geschreven woorden meer van een mannelijk geïnspireerde

cultuur; en dat de kracht van beelden niet alleen veel ouder is maar ook die van woorden verre overtreft.²

Beelden hoeven trouwens niet bewust te worden gecreëerd, ze kunnen ook als archetypische beelden uit het onderbewuste naar boven komen. Een goed voorbeeld daarvan is het beeld van de draak en het gevecht daartegen door een held of een heilige, dat millennialang op talloze verschillende manieren en onder verschillende namen is verbeeld. Het is geen toeval dat dit beeld geboren werd toen de mens begon te geloven dat hij zichzelf buiten de natuur kon plaatsen en erover kon gaan heersen; en dat het de samenlevingen die gebaseerd waren op het overheersingsprincipe ook altijd is blijven vergezellen.

Omdat de werking van onze verbeelding en ons denken meestal continue processen zijn, realiseren we ons misschien niet de enorme kracht van hun onzichtbare aanwezigheid. Alles wat mensen bewust hebben geschapen, werd voorafgegaan door beelden en gedachten, of die nu werden aangedreven door rede, gevoel of intuïtie. De voorbeelden zijn talrijk en divers in onze directe omgeving: gebouwen in een stad, de geplaveide straten, de auto's, de fietsen, het interieur van huizen, maar ook boeken, de woorden in de boeken, de wetten die zijn bedacht om de orde te handhaven, de hiërarchische structuur van organisaties, kunstwerken en – uiteraard – het digitale apparaat waarmee je dit artikel hebt gedownload of aan het lezen bent. We zijn misschien vergeten dat ze allemaal het resultaat zijn van menselijke denkprocessen, vaak van opgeslagen kennis die van de ene generatie op de andere werd doorgegeven. Zonder deze zouden we onze moderne samenleving en alles wat er deel van uitmaakt, niet hebben kunnen opbouwen.

Het omgekeerde is natuurlijk ook waar: het doden van onze medemensen, de vernietiging van culturen, van samenlevingen en van het milieu is ook gerealiseerd door de kracht van het menselijke denken. Hoewel we lange tijd dachten dat we een inherent gewelddadig karakter hebben, heeft recent onderzoek duidelijk gemaakt dat het ego, dat is gecreëerd door het menselijk denken en individuen en groepen van verschillende identiteiten voorziet, verantwoordelijk is voor al deze moorden en verwoestingen. Door de dominantie van het ego hebben onze gedachten de neiging om dualistisch te worden, om ons tot polarisering tussen groepen mensen te drijven en ons tegenover hen op te stellen. Zoals

onderzoek van o.a. Steve Taylor, Malcolm Hollick en Christine Connelly of Charles Eisenstein heeft laten zien, is die dominantie van het ego waarschijnlijk terug te voeren op traumatische ervaringen vanwege dramatische klimaatveranderingen, waarmee ongeveer 6000 geleden de toenmalige mensheid is geconfronteerd.³ De controle die het ego probeerde te krijgen richtte zich ook op de onzichtbare dimensie: het ego bleef deel uitmaken van deze dimensie, maar ging domineren met zijn centrale notie van afscheiding, waardoor de toegang tot de diepere visie van de onderlinge verbondenheid van al het leven werd geblokkeerd. Met andere woorden, het ego maakt deel uit van de onzichtbare dimensie maar is op de een of andere manier erin geslaagd haar potentiële macht te minimaliseren.

Gezien het feit dat we door ons vermogen om te denken hele culturen en samenlevingen kunnen bouwen en vernietigen, waarom maken veel mensen – blijkbaar geïnspireerd door de nog steeds dominante materialistische vorm van wetenschap – bezwaar tegen een vergelijkbare capaciteit inherent in de natuurlijke wereld om sterren, planeten, planten, dieren en mensen vanuit een onzichtbare dimensie in het leven te roepen? Waarom staan ze er zo fel op dat alles wat we waarnemen slechts een materiële oorsprong kan hebben; dat onze gedachten producten zijn van onze hersencellen en dat er buiten de materie 'niets' is?

Zoals ik in dit artikel duidelijk zal proberen te maken, vind ik het heel goed denkbaar dat het vermogen van mensen om dingen te scheppen (en ze weer te vernietigen) in werkelijkheid een weerspiegeling is van de kracht van de onzichtbare dimensie die inherent is aan de natuur en er de metafysische basis van vormt. Vanuit deze oorspronkelijke organische, onzichtbare bron is er een continu proces van manifestatie gaande van waaruit levende wezens worden geboren en daarna tot verdere ontwikkeling worden gestimuleerd. Door de realiteit van deze bron niet te accepteren en onze eigen gedachten slechts als producten van onze hersencellen te beschouwen, hebben we onze opvatting over het leven, inclusief die over onszelf, onnodig op een mechanistische wijze gereduceerd. Natuurlijk heeft de identificatie van onszelf met het ego hierin een centrale rol gespeeld. Zoals we hieronder zullen zien, verschillen onze mechanische constructies wezenlijk van de organische, levende wezens die ze proberen na te bootsen: ze zijn niet alleen dood, maar proberen van buiten te imiteren wat het leven van binnenuit heeft tot ontwikkeling heeft laten komen. Dit raakt ook ons

gevoel van controle: door het creëren van mechanische apparaten proberen we controle over het leven uit te oefenen, maar vroeg of laat zullen de rollen zich omdraaien en zullen de mechanische apparaten ons gaan beheersen. Verderop zullen we meer aandacht besteden aan onze inspanning om het leven onder controle te houden.

Wetenschappelijke veldtheorieën

Sinds enkele decennia zijn er boeiende wetenschappelijke ontwikkelingen gaande die ons de aanwezigheid onthullen van de onzichtbare dimensie en de enorme kracht die daarvan uitgaat. In de natuurkunde is deze onzichtbare dimensie geïntegreerd in de zogenaamde *veldentheorieën*, die zich tot op de dag van vandaag ontwikkelen en steeds duidelijker maken dat niet materie maar onzichtbare velden aan de basis staan van het leven. Sinds de periode van de Verlichting zijn er vier verschillende soorten velden wetenschappelijk ontdekt en geaccepteerd door de wetenschap: een zwaartekrachtsveld, een elektromagnetisch veld en een zwak en sterk nucleair veld. Meer recentelijk echter is – geïnspireerd door de ontdekkingen van de kwantummechanica – een nieuw, meer mysterieus soort veld ontdekt dat niet in die vier bestaande categorieën kan worden ingepast.⁴ Er zijn verschillende namen voor dit veld voorgesteld, zoals: de impliciete orde (David Bohm), morfische velden (Rupert Sheldrake), het nulpuntsveld of Het Veld (Lynne McTaggart), de Heilige Matrix (Gregg Braden en Dieter Duhm), het Akasha veld (Ervin Laszlo).⁵ De verschillende onderzoekers zijn het misschien nog niet helemaal eens met elkaar over de exacte aard van dit veld (of, in meervoud, van deze velden). Maar voor zover ik kan zien, hebben ze in hun verschillende benaderingen geprobeerd om dezelfde soort onzichtbare dimensie in kaart te brengen – sommige gericht op delen van dit veld, zoals Sheldrake's onderzoek naar de morfische velden, terwijl anderen hebben geprobeerd om het volledige allesomvattende te vangen veld, zoals Laszlo's onderzoek naar het Akasha veld of Bohm's onderzoek naar de impliciete orde.

De realiteit van het veld kan rechtstreeks in ons eigen wezen worden ervaren. De kwantummechanica heeft aangetoond dat materie grotendeels bestaat uit ruimte gevuld met energie. Wanneer we ons eigen of een ander lichaam van buitenaf observeren, lijkt het te bestaan uit dichte materie, maar van binnenuit wordt het ervaren als ruimtelijk, als de ruimte van bewustzijn.

Hoe meer we ons bewustzijn kunnen verlossen van het aanhoudende geklets van het denken (de Engelse term ‘mind-chatter’ vond ik bij Steve Taylor in zijn boek *Back to Sanity*), hoe meer we haar ruimelijke aard kunnen ervaren. Van binnenuit ervaren lijkt zelfs de huid te zijn verdwenen en ons bewustzijn naar buiten toe uit reiken, naar de omringende wereld.

Graan veld met cypressen, Vincent van Gogh (1889). In dit schilderij, en in diverse anderen, is het hem gelukt om te laten zien dat de kracht van de onzichtbare dimensie aanwezig is in het omringende landschap.

Het verzet van de materialistische wetenschap

Rupert Sheldrake heeft betoogd dat *het veld* slechts een nieuwe wetenschappelijke term is voor wat al vele eeuwen bekend is geweest en *de ziel* werd genoemd.⁶ Volgens onze voorouders bestond deze ziel niet alleen in het individuele menselijke bestaan, maar ook op een grotere planetaire schaal, en werd ze op dat niveau *de Wereldziel* of *Anima Mundi* genoemd.⁷ Het hoeft hier nauwelijks te worden toegevoegd dat iets soortgelijks kan worden beargumenteerd voor de andere wetenschappelijke termen, *de matrix* of *de impliciete orde*. Met andere woorden, in de pre-moderne culturen werd de onzichtbare bron van het leven die ten grondslag ligt aan

ons materiële bestaan al erkend en geïdentificeerd als de (wereld)ziel, en pas vanaf de 20^e eeuw heeft deze geleidelijk aan wetenschappelijke erkenning verkregen. En aangezien we dagelijks draadloze communicatie gebruiken, zou je een zekere openheid en enthousiasme verwachten om een nieuw veld toe te voegen aan de vier erkende velden. Maar de wetenschappers die het materialistische wereldbeeld onderschrijven – nog steeds het dominante wereldbeeld in de Westerse wereld – hebben zich fel verzet tegen de aanvaarding van het bestaan van dit vijfde veld. Niet alleen wordt zijn bestaan ontkend omdat onze huidige meetapparatuur het nog niet kan detecteren, maar er is nog een andere, belangrijkere reden voor dit verzet: de aanwezigheid ervan kan niet worden geïntegreerd in de materialistische visie en ondermijnt deze zelfs direct.

Maar hoe lang zal de materialistische wetenschap er nog in slagen haar achterhaalde visie overeind te houden? De geschiedenis heeft aangetoond hoeveel schade kan worden aangericht door nieuw verworven inzichten niet volledig te integreren. Toen de macht van de subatomaire wereld werd ontdekt aan het begin van de 20^e eeuw, realiseerden mensen zich niet volledig dat deze ontdekking ook enorme implicaties voor onszelf moest hebben en het basisidee van wie we feitelijk zijn zou moeten hebben getransformeerd. De subatomaire wereld is immers ook aanwezig in ons eigen organisme. Maar omdat nieuwe ontdekkingen altijd enige tijd vergen om algemeen aanvaard te worden, bleven we in dit opzicht collectief vasthouden aan de Newtoniaanse wetenschap, in combinatie met een Hobbesiaans beeld van onszelf als inherent oorlogszuchtig wezens. En vanuit deze verouderde denkwijze hebben we de vergaarde kennis van de subatomaire wereld kunnen inzetten om de atoombom te maken, om deze te gebruiken om vijanden mee te bedreigen en tweemaal zelfs om grote aantallen mensen in Hiroshima en Nagasaki echt te doden. En, zoals we regelmatig kunnen waarnemen, is die verouderde denkwijze helaas nog steeds niet helemaal van het politieke toneel verdwenen.

Het lijkt erop dat de wetenschappelijke ontdekkingen zoals die worden gepresenteerd door de veldentheorieën eveneens in collectieve zin geen onmiddellijk transformerend effect hebben op ons zelfbeeld. Maar er is ook wel enige hoop: de tijden zijn echt aan het veranderen. Wat Bob Dylan in de jaren zestig zo goed heeft waargenomen, is vandaag de dag nog relevanter geworden. Als we blijven weigeren onze mechanistische visie, geïnspireerd

door wetenschappers zoals Newton of filosofen zoals Hobbes, te updaten en ons open te stellen voor het nieuwe paradigma, kunnen we ook geen grip krijgen op de veelkoppige crisis waar de mens op mondiaal niveau mee wordt geconfronteerd en die niet in de laatste plaats veroorzaakt is door onze egocentrische levenshouding: stijgende niveaus van menselijk isolement en depressie, klimaatverandering, de spanningen en strijd veroorzaakt door patriottistisch protectionisme en politieke polarisering, de financiële crisis, de spirituele crisis, etc... Blijft er eigenlijk wel een andere optie open buiten de erkenning dat we allemaal onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden en met de hele natuur om ons heen, en dat het antwoord niet wordt gevonden in strijd en competitie, maar in samenwerking en empathie op een mondiaal niveau? In de onzichtbare dimensie, die door de veldtheorieën aan de basis van het leven wordt geplaatst, blijkt die verbondenheid al te bestaan.

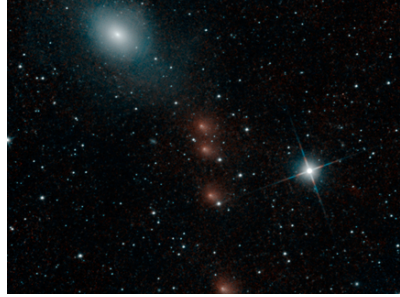
Verborgen werelden

De vijf verschillende velden waarover we hierboven hebben gesproken delen één belangrijke kwaliteit: zoals het geval is bij draadloze communicatie, kunnen we dit soort velden nooit direct ervaren – ze zijn onzichtbaar voor onze zintuigen – maar we weten dat ze bestaan vanwege de effecten die ze op ons leven hebben. Gezien vanuit het perspectief van deze velden, is onze materiële wereld alleen slechts een wereld van effecten, of (sprekend in Bohm's terminologie) een expliciete orde die een voortdurende manifestatie is van een onderliggende impliciete orde.

In dezelfde zin kunnen we zeggen dat wanneer we de materiële wereld om ons heen *overdag* ervaren, we alleen de effecten van iets verborgen zien dat we niet waarnemen. We realiseren ons niet dat onze onverlichte wereld overdag wordt geboren uit de veel grotere uitgestrektheid van de donkere nacht; dat het licht wordt geboren uit de baarmoeder van het donker. En dit proces stopt nooit: het licht wordt blijvend gevoed en ondersteund door het donker. De zichtbare, materiële wereld kan alleen bestaan omdat er altijd een grote onzichtbare dimensie van duisternis omheen is. (En in die dimensie van duisternis bevinden zich zwarte gaten en donkere materie waarvan we voorlopig nog weinig begrijpen.) Het onzichtbare en zichtbare zijn – net als het ongemanifesteerde en gemanifesteerde, of de onderling verbonden werkelijkheid en de schijnbaar afgescheiden werkelijkheid –

geen polen die tegenovergesteld aan elkaar, maar vormen een dubbel geheel – in de zin van het Taoïstische Yin-Yang symbool.

We vergeten dit soort allesomvattende heelijkheid gemakkelijk wanneer we omgaan met ons eigen leven, met het leven van anderen, met de menselijke samenleving of de natuurlijke wereld om ons heen. We hebben de neiging ons te concentreren op de lichte dagzijde van alles, zonder te beseffen dat ze slechts een deel zijn, zelfs het veel kleinere deel van iets onmetelijk groots – en we nemen ten onrechte aan dat deze dagzijde de hele werkelijkheid vertegenwoordigt. Als we wakker zijn en ons bezig houden

*Licht geboren vanuit de donkere baarmoeder
(foto NASA)*

met onze dagelijkse bezigheden – met werk, sociale relaties en dergelijke – zijn we meestal vergeten dat er een nachtelijke versie van onszelf bestaat: de versie waarin we dromen, onze tijdlimieten verliezen, soms zelfs visioenen krijgen, en ook ons lichaam en onze geest helen. Deze helende capaciteit van onze dromen wordt bevestigd door de dromenonderzoeker Montague Ullman, zoals weergegeven door Ervin Laszlo: ‘Zelfs al leven we als individuen, afgescheiden van het grotere geheel van onze soort en onze gemeenschap, herstellen onze dromen onze verbindingen; zij stimuleren onze pogingen om in harmonie te leven met de natuur en het universum. En anders dan de Freudiaanse theorieën die spreken over psychische entiteiten in dromen die in oorlog met elkaar zijn, verbinden de Ullman soort theorieën het dromen met onze verbondenheid met een omarmend geheel.’ Laszlo voegt eraan toe dat deze opvatting bevestigd wordt door de bevindingen van onderzoekers zoals Fred Alan Wolf en Stanislav Grof.⁸

Soms slaagt ons nachtelijke zelf erin om ons dagleven binnen te gaan, en wanneer dit op een evenwichtige manier gebeurt, kunnen we een verruiming van onze geest ervaren, een intensere soort waakzaamheid. Die verruiming van onze geest hoeft niet van korte duur te zijn en kan zelfs een permanente mentale of spirituele transformatie teweegbrengen. In dit verband heeft de Engelse psycholoog Steve Taylor het over *ontwakingservaringen* (‘awakening experiences’) die kunnen resulteren in

een meer permanente staat van *waakzaam zijn* ('wakefulness').⁹ Ik denk dat de geestelijke transformatie ten gevolge van bijna-doodervaringen of ruimtevaartervaringen van astronauten hier ook relevant is: op deze twee ervaringen zullen we verderop uitgebreider ingegaan.

De verborgen duisternis van de nacht en van het menselijke onbewuste hangt nauw samen met de ondoordringbare grond onder onze voeten. Dit is de wereld van de dood die in een gezonde staat tegelijkertijd ook volledig leeft, met tal van bacteriën, insecten, wormen, enz. Dit is de vruchtbare bodem die collectief is gecreëerd door dode planten, dieren en mensen, die het noodzakelijke organische voedsel leveren voor zaden, levende planten, dieren en mensen om te kunnen groeien. In dit verband laat Peter Wohlleben in zijn boek *Het verborgen leven van bomen* zien

Zichtbare verbonden boomwortels in Avebury, Engeland

dat onder de grond bomen met elkaar verbonden zijn door een netwerk van wortels en schimmels. Hij betoogt dat een schimmel zich in de loop van de eeuwen over een paar vierkante kilometer kan uitbreiden en zelfs hele bossen kan verbinden. Via dat netwerk geven bomen signalen naar de andere bomen en helpen ze elkaar door boodschappen over insecten, droogte en andere gevaren uit te wisselen. De wetenschap spreekt over een 'wood-wide-web' dat door onze bossen loopt.¹⁰ Wohlleben laat ook zien dat bomen elkaar ondersteunen: via de verbonden wortels en schimmels helpen sterkere bomen de zwakkere bomen.¹¹

Het is niet zo dat in deze 'wood-wide-web' alleen tastbare, organische processen betrokken zijn bij het groeiproces. Rupert Sheldrake, die we al hebben genoemd in de sectie over veldentheorieën, heeft overtuigend beargumenteerd dat morfische velden ook betrokken zijn bij alle groeiprocessen door het principe van 'morfische resonantie'. Deze velden bieden onzichtbare en, vooralsnog niet-detecteerbare en altijd evoluerende, archetypische blauwdrukken voor elk levend wezen, die hen helpen vorm te geven aan hun specifieke groeiprocessen. Volgens Sheldrake wordt de

aanwezigheid van deze velden geïmpliceerd, omdat de groeiprocessen met hun verschillende, opeenvolgende stadia van vorming niet genetisch kunnen worden verklaard.¹² Morfische resonantie houdt niet op als ons lichaam is volgroeid, maar blijft ons gedurende ons hele leven bijstaan bij onze verdere psychologische en spirituele groei.

Onze niet-rationele kant

Sinds de twintigste eeuw heeft de diepgangpsychologie (van Freud tot Jung tot Hillman en verder) de kracht van het onbewuste onderkend en veel gedaan om ons te helpen de inzichten uit de archetypische wereld van de nacht in ons dagelijks leven te integreren, om een meer harmonieus zelf te creëren. Maar het is nog steeds zo dat veel mensen vaak zo lang mogelijk wachten (totdat ze echt moeten) met het luisteren naar de niet-rationele stem van hun onbewuste. Om de toegang daartoe een beetje gemakkelijker te maken heeft de Britse psychologe Isabel Clarke voorgesteld om het gebruik van de term ‘onbewust’ zoveel mogelijk te vermijden en het gewoon aan te duiden als een andere soort bewustzijn.¹³

In de westerse wereld wordt de confrontatie met en de integratie van delen van onze niet-rationele kant nog niet echt aangemoedigd. De hele dag door wordt onze ontwijkende houding bevestigd en wordt er gesuggereerd dat we niets dan ons rationele dag-zelf nodig hebben om de problemen van de wereld aan te pakken. In nieuwsbulletins blijven politici en experts ons verzekeren dat we niets anders nodig hebben dan onze logica en rede – met andere woorden, een goed gebruik van ons rationele brein – om adequaat om te gaan met de problemen in onze samenleving of met de grotere milieuproblemen. In een populaire studie van een Nederlandse neuroloog wordt ons zelfs verteld dat we in feite niets anders *zijn* dan ons brein.¹⁴ En als we het niet kunnen helpen om de rest van het lichaam een stem te geven, noemen we dat *onderbuikgevoelens* – een term die een behoorlijk negatieve betekenis heeft gekregen, in de zin van gevoelens die we eigenlijk zoveel mogelijk moeten vermijden.

Door onszelf te beperken tot de kracht van ons brein, en in het bijzonder tot de rationele linker hersenhelft, is het mogelijk dat we ons niet realiseren dat we onszelf hierdoor ook hebben afgesneden van de diepere bron van ons wezen. Het betekent dat we ervoor hebben gekozen ons te identificeren met slechts een beperkt deel van onszelf. Maar ‘natuurlijk’ verdwijnt de bron

nooit. Door de diepte en de volledigheid van onze dubbele natuur te negeren, blijven we voelen dat er iets ontbreekt in ons leven. Dit heeft ons op drie ingrijpende wijzen aangezet om het 'echte leven' elders te gaan zoeken. Ten eerste zijn we gaan geloven dat het echte leven pas in het hiernamaals begint, zoals dit tot uitdrukking is gebracht in de hemelconcepties van de patriarchale religies; ten tweede voelen we ons gedreven om op zoek te gaan naar het ontbrekende element in de buitenwereld, om ergens op deze planeet een verloren paradijs te vinden. We treden hiermee in de voetsporen van de Europese kolonisten die ooit werden gedreven om op zoek te gaan naar 'het Beloofde Land', dat ze 'de Nieuwe Wereld' noemden toen ze dachten het gevonden te hebben. Op een vergelijkbare wijze voelen we met enige regelmaat een grote behoefte om op vakantie gaan naar paradijselijke streken met de belofte van continue zonschijn. En ten derde moeten we dit vage gevoel van verlies compenseren door onszelf superieur te verklaren aan anderen en in hiërarchische zin naar 'de top' te streven en daarmee ook de strijd aan de binden met alle 'concurrenten'. Met andere woorden, door onze *dubbele natuur* te negeren hebben we de basis gelegd voor het creëren van een *dualistisch wereldbeeld* dat vecht-of-vlucht gedrag in de hand werkt. Dit zorgt er voor dat we vijanden en hiërarchische organisatievormen nodig hebben.

Van een open naar een gesloten natuur

Door een ego-identiteit te ontwikkelen, hebben we het contact met onze eigen bron verloren, met de *oorspronkelijke openheid* van onze geest. Helaas wordt dit nog steeds beschouwd als een geaccepteerde en noodzakelijke vorm van menselijke ontwikkeling. Het wordt opnieuw gecreëerd in elk individueel leven, maar we mogen niet vergeten dat deze individuele recreatie plaatsvindt in een context van collectieve positieve bevestiging van de kracht van het ego die al duizenden jaren bestaat.

Open voor de wereld, voor de natuur en de onderliggende onzichtbare dimensie

Als we geboren worden, staan we open voor de wereld, voor de natuur en voor de onderliggende onzichtbare dimensie. We zijn volledig ondergedompeld in het leven en ervaren het voornamelijk van binnenuit. Henryk Skolimowski heeft betoogd (in zijn boek *The Participatory Mind*) dat we ons leven beginnen met een participerende geest. Aanvankelijk bestaat ons universum (in de woorden van Thomas Berry) uit ‘een communiceren van subjecten’.¹⁵ We ervaren de natuur binnen en buiten ons als volledig levend, zoals die verbeeldingsrijk wordt vormgegeven in mythen en sprookjes. Geleidelijk aan, naarmate we ouder worden, sluit onze geest zich af. De ontwikkeling van het ego en de identificatie ermee is hier grotendeels verantwoordelijk voor. Het geeft ons ook het idee dat we het leven primair van buitenaf ervaren, dat we alles wat ons overkomt kunnen objectiveren en dat we de objecten van het leven gemakkelijk van buitenaf kunnen beheersen. Het universum is getransformeerd in ‘een verzameling van objecten’, om Berry opnieuw te citeren.

Zoals we al hebben aangegeven heeft de opkomst van het ego een lange geschiedenis. In dit opzicht heeft Steve Taylor in zijn boek *The Fall* betoogd dat de mensheid rond 4000 voor Christus is geconfronteerd met een ego-explosie, waardoor het ego onze beschaving is gaan domineren, een ontwikkeling die tot op de dag van vandaag heeft voortgeduurd.¹⁶ Charles Eisenstein vertelt in zijn boek *The Ascent of Humanity* een soortgelijk verhaal: het verhaal van afscheiding dat werd aangedreven door onze identiteit als een ‘afgescheiden zelf’.¹⁷ Naast het lineaire denken is een van de belangrijkste kenmerken van het ego of het afgescheiden zelf het dualisme, waardoor we de wereld zijn gaan verdelen, in wij tegen hen, in goed versus slecht, en aanleiding wordt gegeven tot destructieve polarisatieprocessen – zoals we vandaag de dag nog steeds om ons heen kunnen zien gebeuren. Het heeft ook geleid tot een te grote nadruk op de kracht van rationaliteit en de overtuiging dat mensen superieur zijn aan alle andere wezens vanwege de grootte van hun hersenen. Het hoopvolle van de verhalen van Taylor en Eisenstein is dat er veel bewijs is om een historisch begin van het ego of het afgescheiden zelf te identificeren, hetgeen suggereert dat er ook een einde aan kan komen. Dit is eigenlijk het thema dat centraal staat in hun latere boeken. Als je meer wilt weten over Taylor’s en Eisenstein’s ideeën, raad ik je aan hun boeken te lezen.

Het feit dat het egocentrische bewustzijn ervan overtuigd is dat we de realiteit van buitenaf kunnen waarnemen, en dat dit een manier is om daadwerkelijk controle over deze realiteit uit te oefenen, is erg belangrijk. In de eerste plaats creëerde het een scheiding tussen onszelf en de omgeving waarin we leefden, maar het creëerde ook een scheiding tussen ons verstand en ons lichaam. Onze aandacht werd uitsluitend gericht op de materie, op de tastbare wereld. In de opvatting van het ego over de werkelijkheid bestaat er geen onderliggende onzichtbare dimensie van de natuur meer (hoewel, zoals we eerder hebben gesteld, het ego zelf onderdeel uitmaakt van de onzichtbare dimensie): de natuur wordt gereduceerd tot de materiële wereld die we kunnen zien en aanraken. In deze benadering van de werkelijkheid wordt volledig voorbij gegaan aan het heilige element van de natuur, dat vervolgens op een dimensie ergens buiten de natuur wordt geprojecteerd, een hemelse dimensie waarvan wordt gedacht dat deze ergens hoog boven ons zou bestaan, ver weg van de aarde. In dit hemelse rijk kijkt een mannelijke God – die de hoogste, ultieme geest vertegenwoordigde – neer op de vrouwelijke natuur, ver beneden Hem: het rijk van de materie, de aardse sfeer waarin volgens Hem de Duivel altijd klaar staat om ons te verleiden met zijn listen.

De Christelijke idee van de Hemel kon overleven tot in de 19^e eeuw, toen het Darwinistische evolutionaire denken het bestaan ervan nogal onwaarschijnlijk maakte, en velen achter liet met slechts een kale, betekenisloze wereld die alleen uit materie zou bestaan. Door de mens onderdeel te maken van een evolutieproces werd echter wel de deur naar het heilige in de natuur heropend, zoals bijvoorbeeld de Romantische Beweging in de 19^e eeuw heeft laten zien, en ook door Rupert Sheldrake is betoogd in zijn boek *The Rebirth of Nature*. Maar tot de dag van vandaag blijven de meeste Darwinisten (inclusief de Sociale Darwinisten en Neo-Darwinisten) helaas liever vasthouden aan de idee dat het leven in essentie een materieel fenomeen is.¹⁸

Van een gesloten naar een open natuur

Het is duidelijk dat we veel te winnen hebben als we erin slagen onze geest opnieuw te openen, alle collectieve identificaties los te laten en opnieuw alles met frisse, onschuldige ogen kunnen gaan bekijken – alsof we het zien voor de eerste keer. Hiervoor moet het onafgebroken geklets in ons hoofd,

dat voortdurend een sluier tussen ons en de wereld trekt, stoppen of moet het worden verminderd tot hanteerbare proporties. De populariteit van meditatie en mindfulness-praktijken wijzen erop dat veel mensen dit probleem signaleren en er nu al aan werken. Dat is heel goed nieuws. Wanneer we erin slagen onze geest opnieuw te openen, zal dit niet alleen ons dualistische wereldbeeld helen, maar zal het ons ook stoppen om naar perfecte paradijzen elders in de buitenwereld te zoeken en ons opnieuw in contact te brengen met de heilige kwaliteit van het landschap in onze directe omgeving.

Deze heropening van onze geest naar de heilige kwaliteit van het landschap is verre van gemakkelijk, zoals bijvoorbeeld is aangetoond door de Ierse filosoof en de moderne mysticus John Moriarty. Hij vertelt een verhaal over een Nederlandse man die in Ierland woonde en met wie hij ooit wandelingen maakte. Toen ze een keer door een bos liepen en de Nederlandse man de namen opschreef van de bomen die ze tegenkwamen, merkte Moriarty op dat hij weliswaar *door* het bos liep, maar nooit *in* het bos was gegaan.¹⁹ Met andere woorden, de Nederlandse man keek nog steeds van buiten naar de natuur en niet van binnenuit. Dus wandelen in een levend bos is geen garantie om daadwerkelijk contact te maken met het bos, met zijn heilige kwaliteit. Wat Moriarty in feite zegt is dat het bos veel meer is dan een verzameling afzonderlijke bomen.

We hebben hierboven al verwezen naar het boek *Het verborgen leven van bomen* van Peter Wohlleben, waarin hij laat zien hoe de bomen in een bos ondergronds verbonden zijn door een systeem van wortels en schimmels via welke kanalen ze met elkaar kunnen communiceren. Dit oorspronkelijk Duitse boek en andere boeken van hem blijken ongekend populair te zijn en zijn in meerdere talen vertaald. Hij laat zien dat we door ons open te stellen voor de wonderlijke wereld van de bomen en het bos, meer over ons eigen sociale leven kunnen leren en over onze plaats in de

'Fairy forest' (foto: ssndEEP)

natuurlijke wereld.

Dat we bewuster zijn geworden van het feit dat natuurlijke plaatsen zoals bossen ons kunnen helpen om onze geest te heropenen en onze wonden te helen, blijkt uit de recente populariteit van een Japanse manier om een bezoek aan een bos te ervaren, genaamd shinrin yoku, de praktijk van het zogenaamde ‘bosbaden’.²⁰ Via Japan worden we herinnerd aan iets dat algemeen menselijk is en ook in de inheemse culturen van de Westerse samenleving heeft bestaan: met een open geest de natuurlijke wereld beleven. Het is een uitnodiging om, in Moriarty’s voetsporen, werkelijk het bos *in* te gaan.

Epigenetische kracht

De nieuwste biologische inzichten van de epigenetica laten ook zien dat een open geest essentieel is voor ons vermogen om te groeien, niet alleen biologisch, maar ook psychologisch en spiritueel. Bruce Lipton heeft overtuigend in zijn boek *The Biology of Belief* beargumenteerd dat ‘de hersenen’ van elke cel niet in de genen zitten, maar in het membraan dat de genen omhult. Dit membraan bepaalt of de genen in de cel tot ontwikkeling mogen komen of niet. Het opent of sluit zichzelf voor invloeden uit de omgeving. In dit opzicht is *openheid* van bijzonder belang. Alleen wanneer het membraan openstaat voor invloeden vanuit de omgeving, kan de cel groeien. Wanneer het membraan zichzelf sluit om de cel te beschermen tegen schade, stopt de groei ook. Het moet dan al zijn energie steken in het verdedigen, in het aandrijven van verdedigingsmechanismen.²¹

Lipton gelooft dat wat er gebeurt op celniveau, ook betekenis heeft voor de hele mens, aangezien we allemaal in feite een grote coöperatieve gemeenschap van cellen zijn, waarin triljoenen gespecialiseerde cellen met elkaar moeten harmoniseren. Wanneer we ons teveel bedreigd voelen door de wereld om ons heen, en ons verdedigen en beschermen door onze geest te sluiten, stoppen we ook ons groeiproces. Onze vecht-of-vlucht repons op het leven zou eigenlijk uitzonderlijk moeten zijn, alleen bedoeld voor momenten van echt gevaar. Als stress ons leven domineert, dan staat dit verdedigingsmechanisme de hele tijd aan, en verbruikt het al onze energie. Alleen als we onze vecht-of-vlucht respons uitgezet hebben, zullen we in staat zijn om onze energie te gebruiken om te groeien – eerst voornamelijk organisch, en later ook psychologisch en spiritueel. Om te kunnen groeien,

en dus om volwassen te worden, hebben we dus echt een geest van openheid nodig, die, zoals we eerder hebben beweerd, in feite de oorspronkelijke geest was toen we werden geboren, maar verloren is gegaan door de ontwikkeling van ons ego, ons afgescheiden zelf.

We hebben allemaal een natuurlijke neiging om te groeien, en bezitten ook de kracht om deze weer te reactiveren, hoe diep verborgen deze ook mag lijken te zitten. Ik vermoed dat het afsluiten van onze geest, het blokkeren van het groeiproces en het activeren van de vecht- en vlucht respons, mogelijk ook verantwoordelijk is geweest voor het feit dat wetenschappers en mensen in het algemeen fanatiek hun materialistische opvatting over het leven moeten verdedigen, terwijl het bewijsmateriaal dat deze opvatting ondermijnt verder aan toenemen is. En wie weet in hoeverre ziekten zoals kanker en hartaandoeningen slechts wanhopige uitingen zijn van geblokkeerde natuurlijke groeiprocessen?

Aan het einde van de jaren zestig voerde Lipton een experiment uit dat zijn kijk op de wereld veranderde. Het vormde de basis voor zijn later onderzoek dat uiteindelijk leidde tot de publicatie van zijn boek *The Biology of Belief*. In dit experiment probeerde hij drie soortgelijke stamcellen te klonen die hij had gescheiden en in ‘cultuur schotels’ had gestopt om ze te laten groeien en delen. Toen hij de voorwaarden creëerde voor spiergroei, evolueerden de cellen als spiercellen en in een andere kunstmatig gecreëerde omgeving veranderden ze in resp. botcellen of vetcellen. Omdat de oorspronkelijke cellen genetisch identiek waren, overtuigde dit hem ervan dat de omgeving bepaalt wat voor soort cellen zich ontwikkelen, en niet de genen in de cellen.²² Lipton kwam hier iets op het spoor dat Sheldrake morphische resonantie heeft genoemd, het bewijs van de aanwezigheid en de kracht van morfische velden. Lipton en Sheldrake hebben beiden op hun eigen manier laten zien dat de wetenschap niet langer kan blijven vasthouden aan de materialistische visie en een plaats moet geven aan de kracht van de onzichtbare dimensie.

Matrixontwikkelingen

Joseph Chilton Pearce heeft de term *matrix* voorgesteld om het groeiproces te verklaren. Door deze term te gebruiken, heeft hij laten zien dat er een belangrijk genderelement aanwezig is in deze discussie over de kracht van de onzichtbare dimensie. Om een duidelijk idee te krijgen van wat de kracht

van een matrix eigenlijk is, moeten we ons bewust zijn van het feit dat er ooit een breekpunt is geweest in de geschiedenis, waarop de culturele ontwikkeling radicaal een andere richting is ingeslagen en het voorafgaande verleden heeft proberen te vergeten.

Geïnspireerd door feministisch onderzoek zijn veel wetenschappers ervan overtuigd geraakt dat er op een bepaald moment in de geschiedenis een immense omschakeling heeft plaatsgevonden van een pre-patriarchale cultuur naar een patriarchale cultuur. Ze zijn het niet eens over het exacte moment waarop deze omschakeling plaatsvond – sommigen laten het beginnen bij de Neolithische Revolutie tienduizend jaar geleden en anderen duizenden jaren later – maar ze zijn het erover eens dat deze overgang ooit in de geschiedenis heeft plaatsgevonden. In dit verband heeft Steve Taylor het over een explosie van het ego; Riane Eisler vertelt over een verandering van een partnerschapscultuur naar een dominatorcultuur; Carol Lee Flinders spreekt over een verschuiving van ‘values of belonging’ naar ‘values of enterprise’ tijdens het Neolithicum; Leonard Shlain denkt dat de verbreiding van het geschreven woord een grote verschuiving teweeg heeft gebracht; Joseph Campbell heeft een culturele omschakeling gemarkeerd rond 500 v. Chr, die hij ‘de Grote Ommekeer’ heeft genoemd; Thom Hartmann beschrijft een verschuiving van oudere naar jongere culturen; enzovoorts.²³ Het feit dat deze onderzoekers van mening verschillen over het exacte begin van deze omschakeling en ook over de aard van de veranderingen die hierdoor zijn ontstaan, hoeft niet zo problematisch te zijn, omdat het proces van een alomvattende culturele omschakeling gemakkelijk duizenden jaren kan duren. Het is belangrijk om te erkennen dat ze het er allemaal over eens zijn dat er een grote omschakeling *heeft* plaatsgevonden in onze cultuur die elk aspect van het leven heeft geraakt. In dit opzicht verschillen ze volledig van nog redelijk veel onderzoekers die het idee van een culturele omschakeling niet accepteren, en geloven dat de opkomst van de westerse beschaving een voortgaande ontwikkeling is geweest van een primitieve, oorlogszuchtige staat naar een geciviliseerde staat. Vanuit die positie gezien zullen de argumenten die ik in dit artikel naar breng en de verbindingen die ik leg vrij moeilijk te volgen zijn, en waarschijnlijk zelfs protesten oproepen.

Ik denk dat oorspronkelijk, vóór deze culturele omschakeling, het vrouwelijke meer werd geassocieerd met de ongrijpbare en onzichtbare

matrix die de groeiprocessen voed, en het mannelijke meer met de wereld van de manifestatie, van het tastbare. (In de termen van de natuurkundige David Bohm zouden we in dit verband kunnen stellen dat de impliciete orde een meer vrouwelijke kwaliteit heeft en de expliciete orde een meer mannelijke kwaliteit.) Het is belangrijk te benadrukken dat deze twee kwaliteiten ook nog niet tegengesteld aan elkaar waren in een dualistische zin. Ze werden nog steeds als gelijkwaardig beschouwd, een inherent onderdeel van onze dubbele natuur, waarin de nadruk lag op het vrouwelijke, zoals het spiritueel werd uitgedrukt door de Godinnenerfgoed.²⁴ Door de culturele omschakeling was alles niet alleen op een dramatische manier omgedraaid, maar werden beide kwaliteiten ook in absolute zin van elkaar afgesplitst en in dualistische zin tegenover elkaar geplaatst. Onder de patriarchale heerschappij werden vrouwen gelijkgesteld met het lichaam, de natuur en materie, en het mannelijke met de wereld van de geest, geest en cultuur. Het is goed om te realiseren dat er niet altijd zo over gedacht is. Zoals we verderop zullen zien, raakt deze discussie ook het onderscheid tussen immanentie en transcendentie, en tussen het cyclische en lineaire wereldbeeld.

We kunnen constateren dat de oorspronkelijke positie zich bleef manifesteren onder de patriarchale heerschappij, zelfs in de mechanistische visie van de wetenschap. In deze vorm van wetenschap, die volledig was ontwikkeld door mannelijke experts in de Verlichting en sindsdien ook door mannen werd uitgebreid en verdedigd, werd materie beschouwd als het meest elementaire element van het leven. Interessant genoeg herkende Sheldrake in deze exclusieve focus op materie door de mechanistische wetenschap het onbewuste voortbestaan van de kracht van de Moedergodin, met een eenzijdige focus op haar negatieve rol als vernietiger. Deze negatieve rol kon later in de 19^e eeuw nog uitdrukking krijgen in de evolutionaire ideeën over ‘de strijd om het bestaan’ en ‘het overleven van de sterkste’. Maar zoals we eerder al hebben vermeld, zag Sheldrake in het Darwinisme ook de terugkeer van de heilige natuur.²⁵

Het is geen toeval dat de wetenschappelijke veldentheorieën ontstaan zijn in een periode waarin de kracht van het vrouwelijke onmiskenbaar weer aan het stijgen is (om weer onderdeel te worden van onze bewuste wereld). Psychologisch manifesteert zich dit in de vorm van meer openheid, ontvankelijkheid; sociaal in de vorm van meer samenwerking, empathie,

geven; en spiritueel in de vorm van een herwaardering van het Godinnenerfgoed, in de herontdekking van het landschap en de inherente heilige kwaliteit ervan.²⁶ Het is waar dat voornamelijk mannen verantwoordelijk zijn geweest voor het ontwikkelen van de veldtheorieën en er ook over hebben geschreven, en dat de vrouwen er weinig aan hebben bijgedragen, maar ik geloof dat deze mannen erg bewust zijn van de patriarchale last die zij met zich mee dragen en dat zij hun geest hebben durven openen voor het vrouwelijke in henzelf.

En nu komen we op Joseph Chilton Pearce's ideeën over de matrix. Ik denk dat deze belangrijk zijn in het huidige klimaat van herwaardering van het vrouwelijke. Door de term *matrix* te gebruiken heeft hij (misschien onbewust) benadrukt dat elk veld onmiskenbaar een baarmoederlijke kwaliteit heeft. Zoals hij heeft betoogd in zijn boek *Magical Child*, biedt een baarmoeder / matrix drie dingen voor nieuw leven: 'een bron van mogelijkheid, een bron van energie om deze mogelijkheid te verkennen, en een veilige plek waar deze verkenning kan plaatsvinden'.²⁷ Het is geen toeval dat het woord *matrix* verbonden is met zowel *materie* als *moeder*. Elke foetus heeft de veilige ruimte van de baarmoeder van de moeder nodig om te kunnen groeien. En zoals alles in het leven, heeft ook de baarmoeder een zichtbare en een onzichtbare dimensie.

Pearce laat zien dat de kracht van deze matrix niet beperkt is tot de vrouwelijke baarmoeder, maar doorgaat na de geboorte door wat hij *matrixverschuivingen* ('matrix shifts') heeft genoemd. Gedurende ons hele leven verschuiven we tussen verschillende matrices: familie, school, universiteit, (sport)club, vriendschap, politieke partij, etc. Dit verschuivingsproces geeft aan dat elke matrix altijd tijdelijk is: we moeten elke matrix op een gegeven moment achter ons laten, op weg naar een volgende die zich altijd aandient.²⁸ Niet alleen binnen de sfeer van een matrix groeien we – organisch, psychologisch en spiritueel – maar omdat alle matrixen tijdelijk zijn en verschuiven naar andere, vormen de tussenruimten een essentieel onderdeel van deze groeiprocessen. (Ik speculeer dat het groeiproces binnen de veilige ruimte van de baarmoeder een voor de hand liggende vrouwelijke kwaliteit heeft, terwijl de verschuivingen tussen de matrixen kunnen worden gekwalificeerd als meer mannelijke, heroïsche verkenningen.) Vanwege het feit dat de onafgebroken ontwikkelingen gedurende ons hele leven zowel het

vrouwelijke als het mannelijke omvatten – zowel de veilige baarmoederruimtes als de verschuivingsprocessen –, heb ik ervoor gekozen om het hele proces aan te duiden met de term *matrixontwikkelingen*.

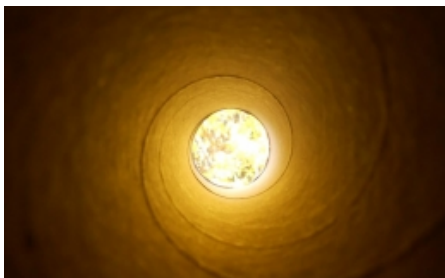
Uiteindelijk vindt ons hele leven plaats in de matrix van Moeder Aarde. Natuurlijk is ons lichamelijk bestaan op deze planeet ook weer tijdelijk, en het proces van matrixontwikkelingen suggereert dat we na de dood misschien gewoon weer een andere matrix binnengaan, om ons verder te laten groeien.

De bijna-dood ervaring

Om een idee te krijgen van de matrix die buiten ons sterfelijke aardse leven zou kunnen bestaan, zijn er twee soorten ervaringen die ons hierbij helpen: de *bijna-doodervaring* en de *ruimte ervaring* van astronauten. Ze blijken nauw met elkaar verbonden te zijn, want ze heropenen de moderne seculiere geest naar een soort spiritualiteit die – met uitzondering van enkele mystici – vreemd is geworden in het Judeo-Christelijke erfgoed. Dit is een nieuwe spiritualiteit met oude ‘heidense’ wortels die zich uitdrukt via de materiële, sensuele wereld – met al haar cyclische processen. De bijna-dood en ruimte ervaringen bieden ons meer en meer bewijs dat inderdaad het essentiële deel van onszelf, ons bewustzijn, waarschijnlijk doorgaat nadat we sterven en weer een andere matrix binnengaan – in een sfeer die waarschijnlijk ook heel anders van aard is dan de Judeo-Christelijke visie van het leven na de dood die traditioneel gekenmerkt wordt door een strikte tweedeling in een Hemel en een Hel.

Laten we ons eerst focussen op de bijna-dood ervaring. Vanwege de verbetering van de medische apparatuur is de reanimatie van mensen met een hartstilstand veel succesvoller geworden. Een aanzienlijk aantal van deze mensen vermeldt dat ze een bijna-dood ervaring hebben gehad. Hoewel Raymond Moody een paar populaire boeken heeft geschreven over dit thema in de jaren zeventig, bleef het onderwerp enkele decennia controversieel en werd het grotendeels genegeerd door wetenschappers. Maar hij had een nieuwe interesse gewekt, hetgeen leidde tot veel meer publicaties die steeds meer geloofwaardige verslagen over dit soort ervaringen hebben opgeleverd. Geleidelijk aan zijn ook meer wetenschappers dit fenomeen gaan onderzoeken. De Nederlandse gepensioneerde hartchirurg Pim van Lommel kon ‘hard’ wetenschappelijk

bewijs leveren dat duidelijk wees op een voortbestaan van het menselijk bewustzijn. Dit deed hij door het vastleggen van bewustzijnservaringen die klinisch dode patienten tijdens het reanimatie proces hadden gehad en het controleren van het waarheidsgehalte daarvan. In 2002 publiceerde hij de resultaten van zijn onderzoek in het tijdschrift *The Lancet*, en in 2007 in een boek, getiteld *Eindeloos Bewustzijn*.²⁹ Hij heeft geconstateerd dat klinisch dode mensen hun lichaam kunnen verlaten, een intensere vorm van bewustzijn beleven en van een afstand kunnen observeren wat er gebeurt. Ze konden horen waar de doktoren over praatten en konden ook zien wat ze aan het doen waren. Ze hebben objecten kunnen waarnemen buiten de kamer waarin hun lichaam lag, bewusteloos en zonder enige hartslag (zaken die later werden geverifieerd). Verrassend genoeg maakten blinden melding van het feit dat ze konden zien in de periode dat ze klinisch dood waren.

Licht aan het einde van de tunnel

Naast boeken die wetenschappelijk bewijs leveren voor het voortleven van het bewustzijn na de dood, zijn ook veel krachtige anekdotische verslagen gepubliceerd. In dit opzicht heeft het verslag van Anita Moorjani in haar boek *Dying to be me* voor mij veel toegevoegd aan de waarschijnlijkheid van het voortbestaan van ons bewustzijn.³⁰ Ze schrijft over haar ervaringen tijdens het laatste stadium van kanker (waarvan de diagnose is vastgelegd). Toen ze in een coma raakte, waarbij aangenomen werd dat dit het stervensproces inluide, kreeg ze een krachtige bijna-dood ervaring waarin haar verzekerd werd dat haar kanker zou verdwijnen en dat ze haar leven zou voortzetten. Toen ze ontwaakte uit de coma, hetgeen niemand verwachtte dat dit zou gebeuren, vertelde ze de dokter vastberaden dat de behandeling kon worden gestopt en dat ze weer beter zou worden. En inderdaad, binnen een paar weken verdwenen haar enorme kankergezwellen spontaan. Zoals met veel mensen die een bijna-dood ervaring hebben gehad, heeft deze ervaring haar leven volledig veranderd, en dit heeft haar op een missie gezet om de wereld erover

te vertellen. De kanker is nooit meer teruggekomen en ze schrijft erover en tot de dag van vandaag geeft ze lezingen over haar transformerende ervaring.

De mensen die een bijna-dood ervaring hebben meegemaakt, weten dat de dood niet het einde is, maar slechts een verandering, naar een plaats die in bijna alle gevallen onbeschrijflijk mooi en onweerstaanbaar aantrekkelijk is. Maar de belangrijkste consequentie van een bijna-dood ervaring is dat de personen die ze hebben ervaren vaak het gevoel hebben dat hun kijk op het leven volledig is getransformeerd: ze hebben hun angst voor de dood verloren. En hoewel hun getransformeerde staat geleidelijk aan een beetje van zijn intensiteit kan verliezen, keren ze nooit meer terug naar hun oude zelf.

De ruimte ervaring

De tweede soort ervaring, de ervaring in de ruimte, geeft vanuit een heel andere hoek bewijs voor het voortleven van ons bewustzijn na de dood, en blijkt op een soortgelijke wijze een transformerend effect te kunnen hebben op het menselijke bewustzijn. Wanneer astronauten de ruimte in gaan en op afstand kijken naar onze planeet, hebben ze feitelijk de matrix van Moeder Aarde verlaten die het aardse leven mogelijk maakt. Net als de mensen die een bijna-dood ervaring hebben meegemaakt, ervaren zij vaak een bijna mystieke transformatie van hun bewustzijn gedurende hun tijd in de ruimte, die later nadat ze later op aarde zijn teruggekeerd hun kijk op het leven permanent heeft veranderd. Bekend in dit verband is de astronaut Edgar Mitchell, die een boek heeft geschreven over zijn levensveranderende ervaring in de ruimte.³¹ Maar hij is niet de enige. Dit soort bewustzijnstransformatie lijkt eerder regel dan uitzondering te zijn.

*De blauwe planeet
(foto NASA GSFC NOAA USGS)*

Het is waar dat niet veel mensen een missie naar de ruimte hebben gemaakt of kunnen gaan maken. Maar de astronauten hebben indrukwekkende foto's terug gebracht van onze blauwe planeet, en sinds deze beelden zijn gepubliceerd hebben zij veel bijgedragen aan een verruiming van ons bewustzijn, aan de opkomst van een ecologisch bewustzijn. Het is paradoxaal dat de ruimtereizen ons vooral bewust maken van het feit dat het eigenlijk 'draait' om ons leven op aarde. Iets vergelijkbaars is gebeurd met de Engelse wetenschapper James Lovelock, de bedenker van de Gaia theorie, die stelt dat de aarde een levend organisme is. Lovelock begon met het bestuderen van de planeet Mars voor NASA, maar zijn aandacht verschoof al snel terug naar de aarde. Misschien dat over een niet al te lange tijd de ruimte ervaring met haar transformerende effect op ons bewustzijn nog veel dichterbij veel mensen kan worden gebracht. De kwaliteit van 3D-simulatietechniek is namelijk zo sterk verbeterd, dat het denkbaar is dat deze reizen in de ruimte in de nabije toekomst zo goed kunnen worden gesimuleerd, dat ze voor veel mensen beschikbaar komen!

De bijna-dood ervaringen en de ervaringen in de ruimte zijn vergelijkbaar omdat in beide gevallen de mensen die de ervaring hebben gehad tijdelijk de matrix van Moeder Aarde hebben verlaten. Bij elkaar genomen kunnen we concluderen dat bewustzijn niet alleen de dood lijkt te overleven, maar ook dat het bewustzijn na de dood niet langer gehecht is aan onze planeet. Nadat we zijn overleden, zou ons bewustzijn overal kunnen zijn. Het zou zelfs niet meer individueel kunnen zijn en opgenomen kunnen zijn in een groter alomvattend bewustzijn. In feite suggereert dit ook het onderzoek dat Ervin Laszlo heeft gedaan naar het Akasha veld.

Een andere belangrijke consequentie van deze beide soorten ervaringen is dat ze laten zien dat het materialistisch geïnspireerde idee in de wetenschap idee dat de hersenen ons bewustzijn produceren, niet langer houdbaar is. Ze wijzen in plaats daarvan naar een inzicht dat ook tot uitdrukking is gebracht in alle veldentheorieën, namelijk dat bewustzijn meer primair is dan de hersenen en dat de hersenen alleen dienen als ontvanger en intermediair van ons bewustzijn.

De onzichtbare dimensie van de menselijke en dierlijke wereld

Met betrekking tot het psychologische en spirituele groeiproces tijdens ons leven heeft Sheldrake aangetoond dat in de onzichtbare dimensie die erbij

betrokken is ook krachten aan het werk zijn die lange tijd als ‘bovennatuurlijk’ zijn bestempeld, waaronder verschijnselen als telepathie en precognitie. Hij voerde aan dat ze niet als ‘bovennatuurlijk’ moesten worden beschouwd, maar als een integraal onderdeel van de natuurlijke wereld. Hij heeft hiervoor bewijs gevonden in de menselijke wereld en in de dierenwereld. In zijn boek *The Sense of Being Stared at* liet hij zien dat veel mensen kunnen voelen dat andere mensen hen opzettelijk van een afstand bekijken.³² Dit impliceerde dat de menselijke geest zich niet alleen in de hersenen bevindt, maar zich ook uitstrekt in de buitenwereld en de dingen waar deze naar kijkt daadwerkelijk kan aanraken. De uiterlijke expansie van de geest gaat zelfs veel verder: de andere mensen hoeven namelijk niet eens in zicht te zijn. Wanneer iemand aan een vriend denkt en besluit hem of haar te bellen, gebeurt het vaak dat deze vriend blijkt te weten wie er belt voordat hij de telefoon opneemt.

Sheldrake ontdekte dat deze krachten niet beperkt zijn tot mensen: ook dieren bezitten ze en hebben er waarschijnlijk zelfs meer directe toegang toe. In zijn boek *Dogs Know When Their Owner Comes Home* levert hij bewijs voor het feit dat veel huisdieren, waaronder met name honden, een telepathische connectie blijken te hebben met hun eigenaar.³³ Honden reageren vaak op het moment dat hun eigenaar, die overdag of voor een langere periode afwezig is geweest, besluit naar huis te gaan. In dit opzicht doet het er niet toe wanneer de beslissing van de eigenaar wordt genomen of hoe groot de afstand is tussen de eigenaar en de hond. Dit telepathisch vermogen of vermogen tot precognitie wordt ook gemeld bij andere dieren. Het is bijvoorbeeld bekend dat veel dieren zich bewust blijken te zijn de komst van aardbevingen of tsunami's en erin slagen om tijdig onderdak te zoeken of naar op een veiliger plek te gaan. Moderne mensen hebben dit soort bewustzijn meestal niet meer en hebben speciale apparatuur gemaakt om zichzelf en andere mensen te waarschuwen.

Sheldrake is zich ervan bewust dat het bewijs voor telepathie of precognitie bij dieren interessant is in evolutionaire zin, gezien het feit dat mensen ooit geëvolueerd zijn uit de ‘lagere dieren’. Wanneer deze krachten bij dieren sterker zijn ontwikkeld, zou dit kunnen suggereren dat deze krachten ooit (in het verre verleden) bij mensen net zo sterk zijn geweest en geleidelijk aan bij de moderne mens zijn vervaagd. Tot relatief recente tijden beschouwden in de meer perifere regio's van Europa de Kelten

telepathie nog steeds als een vrij algemeen natuurverschijnsel, dat zij *het tweede gezicht* ('the second sight') noemden.³⁴ Ervin Laszlo heeft betoogd dat telepathie als de meest voorkomende vorm van buiten-zintuigelijke waarneming wijdverbreid geweest zou kunnen zijn onder zo-genoemde primitieve culturen: 'Het lijkt erop dat in veel tribale samenlevingen de sjamanen in staat waren om telepathisch te communiceren, daarbij gebruik makend van verscheidene technieken om in een veranderde staat van bewustzijn binnen te gaan die daarvoor nodig is, waaronder buiten alleenzijn, concentratie, vasten, ook zingen, dansen, drummen en het gebruik van geestverruimende middelen. Niet alleen sjamanen, maar hele stammen schijnen de gift van telepathie te hebben bezeten. Tot de dag van vandaag blijken veel Australische aboriginals geïnformeerd te zijn over het lot van familie en vrienden, zelfs als zij zich buiten het zintuiglijke communicatie bereik bevinden.'³⁵ Onder andere nog levende inheemse volken wordt de kracht van telepathie ook nog steeds als een feit geaccepteerd. In dit verband vertelde Laurens van der Post (in zijn boek *A Walk With a White Bushman*) een mooi verhaal. Toen hij een keer besloot zonder enige aankondiging een bezoek te brengen aan de Bosjesmannen (die nu de San worden genoemd) in Zuid-Afrika, bleken ze op de een of andere manier in het dorp al op de hoogte te zijn van zijn komst en ook wanneer hij precies zou komen. Daarom hadden ze alvast iemand erop uitgestuurd om hem te verwelkomen.³⁶ Om terug te keren naar het begin van deze paragraaf: de capaciteit om telepathisch contact te maken bevestigt dat op een dieper niveau, onder de rationale oppervlakte, de menselijke geest in staat is om zich uit te strekken in de buitenwereld.

De onzichtbare dimensie in de natuurlijke wereld

Onderzoek heeft aangetoond dat de kracht van de onzichtbare dimensie zelfs bestaat in de plantenwereld. Een overzicht van onderzoek op dit gebied is te vinden in het boek *The Secret Life of Plants* van Peter Tompkins en Christopher Bird, dat we eerder hebben genoemd. Ze begonnen hun verhaal met een verslag van de revolutionaire ontdekking door Cleve Backster in de jaren zestig dat planten bewust blijken te zijn van onze aanwezigheid. Door experimenteel een galvanometer, oorspronkelijk ontworpen als een leugendetector, aan bladeren van planten aan te sluiten werd hij verrast door de ontdekking dat deze planten reageerden op de

(negatieve) gedachten die hij over hen had – zoals de intentie om een blad af te snijden. Tompkins en Bird suggereerden dat de basis voor dit vermogen van planten om menselijke gedachten op te pikken en er zelfs emotioneel op te reageren, een soort energieveld moest zijn van een tot nu toe onbekende aard. Ze lieten vervolgens zien hoe het onderzoek van Backster veel andere onderzoekers heeft geïnspireerd en dat de overtuiging dat planten een mysterieuze onzichtbare kracht bezitten in de jaren zestig niet eens nieuw was, omdat het eeuwen daarvoor al bestond. De Duitse dichter Goethe bijvoorbeeld, wist ervan en schreef er zelfs een boek over. Het werd erkend dat de zorg voor planten, aandacht aan hen geven, hun groei echt verbeterde. In feite betoogden Tompkins en Bird dat deze krachtvelden al lang buiten de wetenschap bekend zijn: ‘Dat planten, maar ook dieren en mensen, velden hebben met fijne omhulsels van subatomaire protoplasmatische energie die de solide fysieke lichamen doordringen van moleculen en atomen was een eeuwenoude bewering van zieners en filosofen. Deze extra dimensie of dit ‘aura’, afgebeeld in de oude iconografie rond de lichamen van heiligen, met gouden halo's rond hun hoofd, werd sinds het begin van de geschreven geschiedenis vermeld door personen die begaafd waren met buitenzintuiglijke waarneming.’³⁷

Meer recentelijk heeft het onderzoek van de Japanse wetenschapper Masaru Emoto – door foto's van bevroren waterkristallen te maken – aangetoond dat water niet alleen geheugen blijkt te bezitten, maar ook menselijke gedachten kan oppikken en vasthouden. Vergelijkbaar met Kirlian-fotografie die een paar decennia geleden het onzichtbare ‘aura’ van planten zichtbaar had gemaakt in foto's, slaagde Emoto erin om de rijke verscheidenheid van het onzichtbare innerlijke leven van water zichtbaar te maken. Hij heeft op veel foto's geïllustreerd dat negatieve gedachten lelijke, disharmonieuze kristallen creëren en positieve gedachten mooie, harmonieuze kristallen.³⁸ Het is begrijpelijk dat mensen met ongelooft

Filippo Lippi – Maria met kind en heiligen, ca. 1430. Let op de halo's om alle hoofden.

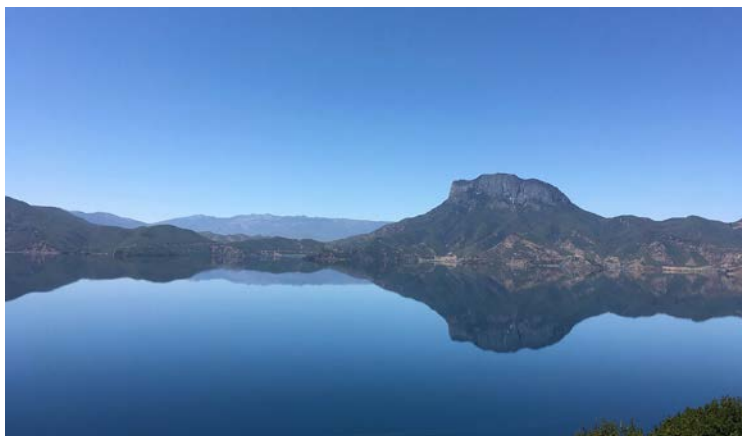
reageerden op zijn onderzoek, omdat water geen hersenen heeft om geheugen op te slaan. Iets soortgelijks kan worden gezegd over de mysterieuze levenskracht in planten waar Tompkins en Bird over hebben geschreven. Het moet ons doen afvragen in hoeverre we hersenen nodig hebben om het geheugen in op te slaan en om bewust te zijn. De verslagen van bijna-dood ervaringen waar we eerder over gesproken hebben bevestigen dat bewustzijn blijkbaar buiten ons sterfelijke lichaam kan bestaan, zonder gebruik van onze hersenen.

Wederkerigheid in de natuurlijke wereld

Wanneer we ons realiseren welke mysterieuze krachten in planten, dieren en zelfs in substanties zoals water leven werkzaam zijn, lijkt het heel aannemelijk dat de hele natuurlijke wereld die ons omringt niet alleen leeft, maar ook volledig op de hoogte is van onze aanwezigheid. Het duidt op een wederkerige relatie tussen ons en de omringende natuur. Interessant in dit verband is het inzicht van Islam geleerde Henry Corbin over de oorspronkelijke betekenis van het woord ‘tempel’, dat ik in mijn artikel over ‘De herontdekking van het landschap’ eerder heb vermeld: de term ‘tempel’ zou oorspronkelijk verwijzen naar een hoge structuur van waaruit iemand over grote afstanden over de omgeving kon kijken maar die mensen geloofden dat die omgeving dan ook naar hen terug kon kijken.³⁹ Dit impliceert dat in de vroege spirituele beleving van de mens het landschap een levende, bewuste entiteit was. In de vroege, pre-patriarchale samenlevingen voelden de mensen opgenomen in de ‘Schoot van het Leven’, in de Goddelijke of Heilige Matrix, die in een voortdurend proces van manifestatie uitdrukking geeft aan het Godinnenergoed.⁴⁰ Met andere woorden, zij voelden zich nog helemaal *thuis* in de natuurlijke wereld – in het omhullende, groter geheel waar zij zich deel van voelden.

Dit is zo anders dan de mechanische, wetenschappelijke opvatting die onze Westerse kijk eeuwenlang heeft gedomineerd, waarin we onszelf hebben ingebeeld objectieve waarnemers te zijn die het rijk van de natuur van buitenaf kunnen waarnemen. Objectivering van de natuurlijke wereld betekent alles tot objecten reduceren. De nieuwe inzichten laten de eeuwenoude opvatting van de inherente heilige kwaliteit van de natuurlijke wereld, waarin we altijd volledig ingebed zijn, opnieuw tot leven komen.

Misschien is het geen toeval dat we in onze huidige tijd, waarin onze overleving direct bedreigd worden door verschillende crisissen, opnieuw contact maken met iets heel ouds. Het is bekend dat inheemse volkeren over de hele wereld het landschap waarin ze leefden als heilig beschouwden. Hoewel er ook in het verre verleden zeker behoorlijke ecologische schade is aangericht aan landschappen (gekapte bossen die in woestijnachtige gebieden zijn veranderd), heeft toen de heilige ervaring van het landschap op de een of andere manier de grootschalige exploitatie en vervuiling die het resultaat is geweest van de moderne Westerse manier van leven weten te voorkomen. Natuurlijk, we kunnen ons afvragen of we hier niet gewoon te maken hebben met een enorme toename van de hoeveelheid mensen op de planeet aarde, in de veronderstelling dat wij altijd al onecologische wezens zijn geweest en dat dit alleen in onze tijd – waarin we inmiddels met meer dan 7,5 miljard mensen de aarde moeten delen – zich duidelijk manifesteert. (Hiermee wordt verondersteld dat er een continue culturele ontwikkeling is geweest vanaf ‘het begin’, dus zonder de ingrijpende culturele omschakeling waar we eerder over hebben gesproken.) Maar ik ben ervan overtuigd dat het ervaren van de heilige kwaliteit van een landschap een enorm verschil maakt in de manier waarop we met het land, waarop we leven en waarvan onze levens volkomen afhankelijk zijn, omgaan.

Gorm Godinnenberg, bij het Lugu meer, in de Yunnan provincie, China

Het eerste kenmerk van dit heilige landschap is dat de bewoners er echt in leven, erin zijn ingebed. In deze visie bestaat het land alleen schijnbaar buiten ons en maakt het een integraal deel uit van ons eigen wezen. Valerie Andrews heeft de essentie van deze visie mooi verwoord in haar boek *A Passion for This Earth*: ‘Het land is echt het grotere lichaam dat ons omvat, het is onze tweede huid.’⁴¹ Omdat een landschap grotendeels uit ruimte bestaat, heeft het ervaren van dit landschap als het grotere lichaam waarin we zijn opgenomen, een verruimend effect op ons bewustzijn. (En zoals we eerder hebben vermeld, ervaren we onszelf in een materieel lichaam van vlees en bloed sowieso al op een ruimtelijke manier.) Het spreekt eigenlijk bijna vanzelf dat het grote landschapslichaam zich ook bewust is van onze aanwezigheid in haar wezen. Misschien dat voor veel Westerse mensen, vooral als zij in een verstedelijkste omgeving wonen, het extra moeilijk is om deze werkelijkheid te erkennen en waar te nemen, omdat in de nog steeds heersende wetenschappelijke traditie ‘levenloze materie’ als passief van aard wordt beschouwd en zeker niet in staat tot een bewuste interactie. Het is heel denkbaar dat hen hierdoor het zicht daarop wezenlijk wordt ontnomen.

De Droomtijd en de Andere Wereld

Inheemse culturen hebben altijd de kracht van de onzichtbare dimensie gekoesterd. Bekend is bijvoorbeeld de *Droomtijd* die de Australische Aboriginals beschouwen als de bron van hun cultuur en waarvan zij geloven dat die nog steeds om hen heen (en daarmee ook om ons heen) aanwezig is. Zoals het concept aangeeft, worden de symbolen en boodschappen van dromen serieus genomen in deze cultuur. Als we teruggaan naar de wortels van de Europese cultuur, vinden we een soortgelijk en zeer interessant concept in de Keltische cultuur. De Kelten geloofden dat de materiële wereld was geboren uit en nog steeds was ingebed in een krachtige *Andere Wereld*. Anders dan de Christelijke conceptie van de Hemel en de Hel, was de Keltische Andere Wereld slechts gescheiden van het materiële bestaan door een dunne sluier en was het mogelijk voor de mensen om deze Andere Wereld gedurende hun leven te bezoeken en voor de Andere Wereld wezens om een bezoek te brengen aan de mensenwereld. Op sommige plekken in het landschap – bij specifieke heuvels, bronnen, bergen, rivieren of bossen – kon de aanwezigheid van de Andere Wereld sterker worden ervaren dan op

andere. En op bepaalde dagen van het jaar, zoals op *Samhain* (later *Halloween* genoemd, dat het begin van de winter markeerde) of op *Beltaine* (dat het begin van de zomer markeerde), was het contact tussen deze wereld en de Andere Wereld gemakkelijker dan op andere. Maar voor de Kelten was de Andere Wereld ook aanwezig op de andere dagen van het jaar en werd er altijd respect voor getoond. Het is geen toeval natuurlijk dat de kracht van deze Andere Wereld het meest intens werd ervaren buiten de door mensen bewoonde wereld van de dorpen en steden, op natuurlijke plaatsen, in de wildernis. Ver weg van de bewoonde wereld werden de mensen door de elfen of de *sidhe* herinnerd aan de nabijheid van de Andere Wereld. In de Keltische samenleving was de bewoning natuurlijk nog steeds erg schaars en we kunnen zien dat in landen zoals Ierland, waar het verstedelijkingsproces relatief bescheiden was en veel niet-gecultiveerde gebieden tot op heden redelijk intact zijn gebleven, sommige mensen erin geslaagd zijn om het Keltische geloof in de kracht van de Andere Wereld te continueren tot de dag van vandaag. In dit verband denk ik aan de mytholoog Sharon Blackie die zich in Connemara heeft gevestigd, de Ierse ex-Katholieke priester John O'Donohue die de Keltische spiritualiteit heeft gepopulariseerd, of de Ierse filosoof en moderne mysticus John Moriarty.⁴²

Het is begrijpelijk dat geschoolde seculiere Westerse mensen, die zich pas recentelijk hebben weten te bevrijden van de ketenen van de Christelijke instituten, de mensen die nog steeds in de kracht van de Andere Wereld geloven niet helemaal serieus hebben kunnen nemen. Maar ze realiseren zich dan waarschijnlijk niet dat de Keltische ervaring van de aanwezigheid van Andere Wereld heel anders van aard is dan de dualistische Christelijke conceptie van de Hemel en de Hel, die pas een realiteit wordt nadat we ons leven op aarde hebben geleefd, nadat we zijn gestorven. De Keltische ervaring van de Andere Wereld is een uitdrukking van de manier waarop de kracht van de onzichtbare dimensie betekenis en diepte geeft aan ons sterfelijk leven *in deze wereld*.

Immanentie en transcendentie

In een vorige paragraaf hebben we gewezen op de culturele omschakeling die een paar duizend jaar voor Christus heeft plaatsgevonden. Deze omschakeling heeft een enorme impact gehad op hoe we denken over *immanentie* en *transcendentie*. In de patriarchale visie, die toen gestalte

heeft gekregen, werd de onzichtbare dimensie in feite losgekoppeld van de natuur, en verheven tot een transcendente positie, naar een plek die ergens buiten de wereld van de natuur bestond – naar de hemel dus, het huis van God, die mannelijk werd voorgesteld. Immanentie werd toen in feite zo goed als afgeschaft en de natuur werd gedegradeerd tot een vrouwelijke sfeer. De patriarchale opvatting over de transcendente dimensie wordt nog steeds doorgegeven door de Judeo-Christelijke traditie, die zelfs mensen met een seculiere levensopvatting heeft beïnvloed. In deze seculiere zienswijze werd de transcendente dimensie, zoals die deel was van de (patriarchale) religies, weliswaar als illusoir beschouwd, als slechts een manier om te ontsnappen aan de ‘echte’ materiële wereld en haar problemen. Maar paradoxaal genoeg, namen de mensen in deze seculiere traditie, inclusief de materialistische wetenschappers, de rol van de transcendente God wel over en stapten ze in Zijn schoenen door ervan overtuigd te zijn dat ze het leven van buitenaf konden waarnemen en onder controle konden brengen.

Mensen die een bijna-doodervaring hebben meegemaakt en de astronauten die een ervaring van de buitenwereld hebben meegemaakt, hebben ons laten zien wat het werkelijk betekent om tijdelijk het aardse leven van buitenaf waar te nemen. Zij zijn zich gaan beseffen wat het betekent om ons leven te leven in de matrix van ons sterfelijke aardse bestaan. Ze werden ervan bewust dat de onderliggende onzichtbare dimensie echt is, en werkt als een matrix, zowel van binnenuit als van buitenaf, zowel immanent als transcendent.

Het lijkt erop dat we in onze tijd geleidelijk aan de pre-patriarchale visie over immanentie en transcendentie weer herontdekken: onze geesten worden weer geopend om de onzichtbare dimensie in de ons omringende natuurlijke wereld te herkennen en te ervaren. Dit kunnen we o.a. zien in de herontdekking van het Heilige Landschap, dat aanvoelt als het opgenomen zijn in een groter, ons omhullend lichaam en – als een moeder – zorg voor ons draagt. Het doet ons realiseren, dat al het leven echt met elkaar verbonden is en de buitenwereld niet gescheiden is van de binnenwereld, en in feite zelfs beleefd wordt als een soort binnenwereld waarvoor we uiteraard ook zorg willen dragen.

Wie controleert wie?

Het verschil tussen immanentie en transcendentie wordt goed geïllustreerd wanneer we het fenomeen van natuurlijke groei vergelijken met menselijke constructie. Om een goed beeld te krijgen van het verschil tussen natuurlijke groei en menselijke constructie maken we hier een onderscheid tussen binnen en buiten. Maar zoals we in de vorige paragraaf hebben opgemerkt, kan niets uitsluitend binnen of buiten worden geplaatst: het is alleen een verschil in nadruk.

Wanneer we natuurlijke prestaties imiteren – en zoals eerder gezegd als wetenschappelijke scheppers daarmee in de voetsporen van de transcendente God treden –, hebben we de neiging om te vergeten dat de natuur er heel veel tijd in heeft gestoken om deze prestaties in een evolutionaire zin, van binnenuit, te evolueren, maar daarbij ook gevoed door matrices. Wanneer we die imiteren, beginnen we meestal met kijken naar het voltooide ding, naar de materiële manifestatie en proberen het opnieuw te creëren van buitenaf, maar wel aangedreven door innerlijke denkprocessen.

Jaren geleden heb ik een erg interessant boek gelezen over dit thema: *De Plant als bouwmeester*, geschreven door Felix Paturi.⁴³ Hij betoogde op overtuigende wijze dat het grote verschil tussen groei en constructie ligt in het feit dat natuurlijke capaciteiten gecreëerd door groei geen enkele milieuschade achterlaten, terwijl onze menselijke, mechanische imitaties dat wel doen. Onze voorouders hebben, bijvoorbeeld, de vleugels van vogels waargenomen en zijn erin geslaagd ze mechanisch te recreëren als de vleugels van vliegtuigen. Het verschil tussen de twee is de milieuschade die het vliegen met vliegtuigen de planeet toebrengt. We imiteren de snelle beweging van dieren (die ons eruit kunnen lopen en ook kunnen vliegen), maar we hebben brandstof nodig om de nodige energie ervoor te leveren, en laten daarmee een spoor van milieuvervuiling achter. Zodra we ons volledig realiseren in

*Een van de eerste vliegtuigen in Canada
(foto: John Boyd, 1911)*

welke zin de organismen anders zijn, zijn we in een veel betere positie om effectieve maatregelen te nemen om de schade te beperken of zelfs te stoppen. Dit kan ons er bewust van maken dat we alleen de zon, wind en water als extra energiebron moeten gebruiken!

Mechanische imitaties van natuurlijke prestaties creëren niet alleen milieuschade, de controle die ze ons over de realiteit geven verschuift op een bepaald moment terug naar de realiteit die ons controleert. Dit proces werd al in de 19e eeuw onthuld door Mary Shelley's roman *Frankenstein*. Als we proberen om een mens mechanisch na te bootsen zou dit in eerste instantie kunnen leiden tot een toename van onze controle over de werkelijkheid, maar dit moet noodzakelijkerwijs verschuiven naar een realiteit waarin het mechanisch geschapen monster ons begint te beheersen. In onze tijd kunnen we zien hoe de creatie van mobiele telefoons in het begin ons meer controle lijkt te geven over onze realiteit, onze capaciteit vergroot om contact te maken met anderen, om ons verbonden te voelen met mensen die over de hele planeet verspreid wonen. Maar het zal niet lang meer duren voordat het gebruik van deze mobiele telefoon ons begint te beheersen: we raken verslaafd aan het gebruik ervan, voelen ons voortdurend aangetrokken tot het kleine scherm, terwijl we de levende wereld om ons heen negeren, waarin we nog steeds zijn ingebed voor 100 %. Dus door onze focus te richten op het uitbreiden van ons vermogen om contact te maken, verliezen we eigenlijke contact in een andere betekenis. In elke vorm van verslaving heeft dit proces zich, in meer of mindere mate, gemanifesteerd.

René Dubos laat in zijn boek *A God Within* zien dat de creatie van onze mechanische constructies onze controle over de werkelijkheid heeft gediend, en ook onze exploitatie van de natuur heeft mogelijk gemaakt, maar dat er een andere manier is om dingen te creëren, die kunstenaars vaak hebben begrepen en waarvan we veel kunnen leren: 'In plaats van onze wil aan de natuur op te leggen ter uitbuiting ervan, moeten we proberen de kwaliteiten te ontdekken die inherent zijn aan elke specifieke plaats voor hun ontwikkeling. Het menselijk leven zou niet kwantitatief moeten groeien door verovering van de natuur, maar kwalitatief in samenwerking met de natuur.'⁴⁴

In feite komt het allemaal neer op wat we verstaan onder *orde*. Als we aannemen dat het leven inherent chaotisch is, dan moet orde van buitenaf

worden opgelegd. Dit is wat we millennialang hebben gedaan op grote schaal en is de belangrijkste drijfveer geweest achter het succes van de Westerse samenlevingen: een geleidelijk proces van het civiliseren van onze oospronkelijke wilde staat, en en passant het civiliseren van de ‘onbeschaafde’ mensen in de omringende streken/buurlanden. Dit heeft imperiums groot gemaakt, en ons rechtstelsel is er nog steeds op gebaseerd. Wat deze idee van ‘orde’ betekent wordt goed (en op hilarische wijze) geïllustreerd door ‘the Speaker of the House of Commons’ in het Britse parlement wanneer hij herhaaldelijk ‘order!’ schreeuwt om de verhitte debatten te kalmeren.

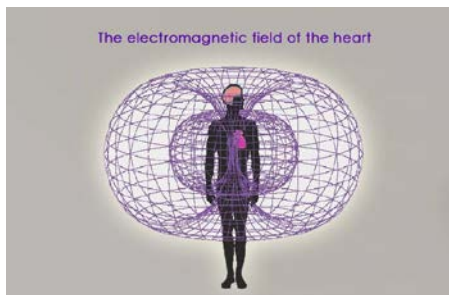
In onze pogingen om de werkelijkheid te beheersen – om er de baas over te zijn, om de natuur te exploiteren – zijn we vergeten dat de onzichtbare dimensie nog steeds een realiteit is die ten grondslag ligt aan de materiële wereld, en nooit gestopt is met het uitoefenen van haar kracht. En altijd blijkt zij krachtiger te zijn dan wij. Als we alleen het bestaan ervan erkennen en het respecteren, zal zij zich nooit tegen ons keren. Dat is wat de Kelten al wisten toen ze de kracht van de Andere Wereld en haar wezens respecteerden. Het betekent dat we ons moeten bevrijden van de mannelijke levensbenadering die voortdurend gericht is op het streven naar (meer) controle, om deze om te zetten naar samenwerking met de natuur. Dit kunnen we activeren door nieuw leven te blazen in de meer vrouwelijke houding van *overgave*. Of, in de woorden van Paul McCartney, door ruimte te maken voor de open, ontvankelijke houding van *let it be*, woorden van wijsheid van Moeder Maria die hem indertijd blijken te hebben geïnspireerd.⁴⁵

Genezing vanuit het hart

Om onze afgesloten geest weer te laten opengaan – om ons over te geven –, moeten we ons realiseren dat het probleem eigenlijk is ons hardnekkige vasthouden aan het verouderde geloof dat het brein op de een of andere manier los bestaat van de rest van ons wezen maar daarbij wel de volledige leiding heeft over ons lichaam en onze omgeving. De meest recente wetenschappelijke ontdekkingen tonen echter dat het hart de leiding heeft en niet het brein. Eeuwenlang is de hart wetenschappelijk verkeerd begrepen en gedegradeerd tot slechts een mechanische pomp om het bloed te laten circuleren. Gregg Braden meldt in zijn boek *Resilience from the*

Heart dat wetenschappelijk onderzoek heeft laten zien dat bloed vanuit zichzelf circuleert. Aan het begin van de 20^e eeuw heeft een wetenschapper van Harvard, J. Bremer, een film gemaakt van ‘de beweging van bloed dat door lichaam van een kip stroomt in haar vroege ontwikkeling. Zo vroeg, in feite, dat het hart van de kip nog niet was begonnen te werken. Wat deze film zo uitzonderlijk maakt is dat Bremer in staat was om te documenteren hoe het bloed van de kip door haar lichaam bewoog, *uit zichzelf, zonder de hulp van het hart om het te pompen.*’ (Cursivering door Braden) Later onderzoek heeft laten zien dat bloed niet in een rechte lijn bewoog, maar ‘vloede als een serie spiraal-vormige bewegingen, zoals kleine wervelstormen’, en dat de bewegingen zelfs nog tien minuten doorgingen nadat het hart was verwijderd uit het lichaam.⁴⁶ In verband met de relatie met het brein, heeft Braden vermeld dat het brein zeker ‘niet alleen optreedt’, omdat de neuronen in het hart in feite hersenachtige cellen zijn die het hart de capaciteit geven om dingen te onthouden.⁴⁷

Een ander onderzoeker, Joseph Chilton Pearce (die we al eerder zijn tegengekomen in dit artikel), heeft betoogd – ook gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek – dat het brein een deel is van een heel, open systeem dat ook het hart in zich bevat. Volgens hem is het een systeem waarin het hart zelfs het centrale orgaan is. Hij heeft het systeem *the Heart-Mind Matrix* genoemd, dat ook de titel is van zijn boek over dit thema.⁴⁸ Hij ontdekte dat het hart de leiding heeft en dat het brein/de geest slechts een dienaar is; het hart is een centrum van intelligentie en het brein is een centrum van het intellect. Hij betoogt verder dat

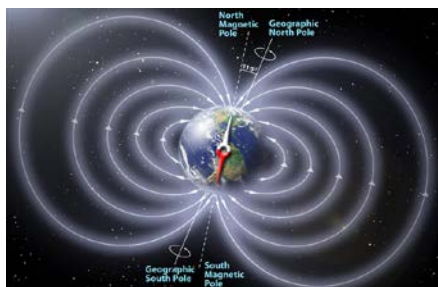

het natuurlijk is om de intelligentie de leiding te laten hebben over het intellect: de voorrang van ons intelligent hart gaat tot de wortels van ons wezen, en van het leven in het algemeen. Daarom doen we er wijs aan om ernaar te luisteren.

Gregg Braden heeft beargumenteerd dat het hart het enige orgaan is dat is ontworpen om te communiceren met wat we eerder *het veld* of *de matrix* hebben genoemd, waarin ons leven is ingebed. Volgens hem heeft het hart

de sterkste energievelden in het menselijke lichaam, 40 tot 60 keer sterker dan het brein.⁴⁹ Pearce heeft hieraan toegevoegd dat we door het hart ons intiem verbonden voelen met de wereld om ons heen. Hij vermeldt dat nieuwe technieken het onzichtbare electro-magnetische veld dat het hart omringt zichtbaar maken, en dat het zich in zijn harmonieuze staat manifesteert als een prachtige *torus*. Deze torus blijkt erg veel te lijken op de electro-magnetische die de planet aarde omringt: als beiden in een harmonieuze staat zijn, zijn ze *coherent* met elkaar. En als ze dit niet zijn, dan heeft synchronisatie van hun energievelden een helende werking op zowel onszelf als de planeet!

Pearce heeft benadrukt dat we niet mogen aannemen dat het elektromagnetische toruspatroon echt het energieveld toont dat hierbij betrokken is: we zien alleen wat onze instrumenten kunnen registreren. Wat hij wilde zeggen, is dat de onzichtbare dimensies van het hart en de planeet nog grotendeels onontdekt kunnen

*Het electromagnetische veld van de planeet aarde
(Foto: P. Reid, University of Edinburgh)*

zijn en zelfs van een geheel andere aard kunnen zijn, nog niet waarneembaar door onze instrumenten. Maar de registratie door de instrumenten laat duidelijk zien dat er een onzichtbare dimensie *is* voor zowel ons hart als de planeet. Dit alles betekent dat een coherente, harmonieuze uitwisseling tussen het menselijk hart en Moeder Aarde heel belangrijk is, omdat door deze onzichtbare dimensie intelligentie over de hele wereld wordt verspreid.

De vele eeuwen van overmatige nadruk op het brein – in het bijzonder op de linker hersenhelft, op zijn rationele capaciteiten en ego-identificatie – die sinds de periode van de Verlichting is geïntensiveerd, heeft de harmonie zowel in onszelf als de harmonie tussen ons en onze omgeving verstoord. Deze disharmonie heeft zich in onszelf gemanifesteerd als mentale of spirituele problemen, en sociaal als verschillende vormen van criminaliteit en op een planetair niveau als klimaatverandering. Wetenschappelijk heeft de overmatige nadruk op de capaciteiten van het menselijk brein ons doen

vastklampen aan de materiële wereld als de enige bestaande realiteit, daarbij aannemend dat de onzichtbare dimensie niet van belang is voor ons, omdat het geen deel uitmaakt van de tastbare wereld die we kunnen voelen en aanraken. Maar toch weet ons hart beter en onderkent het wel de kracht van de onzichtbare dimensie. Daarom doen we er goed aan om de kracht van het hart te herwaarderen. Het idee dat het hart slechts een pomp is voor het circuleren van ons bloed was natuurlijk slim bedacht door ons egocentrische brein om zichzelf daardoor te kunnen verheffen tot een superieure positie.

Het is eigenlijk vrij duidelijk dat het hart, en niet het brein, veel dichterbij het centrum van ons lichaam en ons wezen ligt. Het echte (spirituele) centrum van ons wezen en onze innerlijke kracht bevindt zich eigenlijk onder het hart, iets onder de navel, en wordt *hara* genoemd (een term die is ontleend aan oosterse spiritualiteit). Het is geen toeval dat de (vrouwelijke) baarmoeder zich ook op dit niveau bevindt. Als we eenmaal van het hoofd naar het hart zijn afgedaald, zijn we ook op weg om ons opnieuw te openen voor ons *hara*-centrum, om de kracht van de baarmoeder te laten ontwaken.⁵⁰ Het ervaren van deze kracht vanuit het centrum van ons wezen zal ons bewust maken van het feit dat de macht van de uiterlijke hiërarchische vormen, *power over* genoemd door Engelstalige feministen, slechte (maar destructieve!) substituten zijn, tekenen dat we het contact met onze innerlijke *hara* of de kracht van de baarmoeder zijn kwijtgeraakt.⁵¹

Het cyclische en lineaire wereldbeeld

Eerder in dit artikel heb ik erop gewezen hoe belangrijk het is om te erkennen dat de natuur in wezen tweevoudig van karakter is, dat zich in verschillende vormen en op verschillende niveaus manifesteert: de dagversie van onszelf is onvolledig zonder onze nachtversie; ons wezen bestaat uit onze wakende uren en slaapuren; naast een waakbewustzijn hebben we een ander, meer verborgen type bewustzijn, geïdentificeerd door dieptepsychologie als 'het onbewuste'; we zijn zowel verbonden en gescheiden wezens; in een seizoengebonden context moeten we zowel zomer- als winterperioden doorlopen; alle levende wezens hebben naast lucht en daglicht ook de vruchtbaarheid van de donkere grond onder hen nodig, hetgeen laat zien dat leven en dood met elkaar samenhangen. Dan is er natuurlijk ook nog het voortdurende proces van in- en uitademen in ons eigen lichaam. En vrouwen gaan in hun vruchtbare jaren door hun

maandelijkse cycli, die net als het eb en vloed van de waterspiegel weer verbonden zijn met de cycli van de maan. De dubbele manier waarop de natuur zichzelf uitdrukt is prachtig weergegeven door het reeds genoemde Yin-Yang symbool.

Wat al deze processen gemeen hebben, is dat de natuurlijke wereld zich hoofdzakelijk op een cyclische manier uit, als de voortdurende beweging door cyclische veranderingen op verschillende niveaus. Er zijn de cycli van dag en nacht, van wakker zijn en in slaap zijn, van de veranderende seizoenen, van in- en uitademen, etc. Het bewustzijn van deze cycli heeft altijd deel uitgemaakt van een *cyclisch wereldbeeld*, dat wijd verbreid is (geweest) onder inheemse culturen, van het verre verleden tot het heden. Een cyclisch wereldbeeld kan alleen bestaan als mensen hun leven beschouwen als volledig ingebed in de natuur; wanneer ze zichzelf beschouwen als een deel van de natuur, om er in partnerschap mee te leven en ook met alle andere levende wezens. In dit wereldbeeld is het duidelijk dat we niet buiten de cycli kunnen stappen om ze waar te nemen of ze van buitenaf te controleren.

De opkomst van het *historische lineaire wereldbeeld* kon alleen maar plaatsvinden nadat mensen waren begonnen te geloven dat ze zich buiten de natuur konden positioneren en deze van buitenaf konden domineren, hetgeen zoals we weten is gebeurd toen van het menselijke ego vanaf ongeveer 4000 voor Christus op de voorgrond trad.⁵² Daarom is het niet zo vreemd dat er in de westerse beschaving een zeer beperkt bewustzijn heeft bestaan van het inherente cyclische karakter van de natuur. De dominante kracht van het Christendom dat een lineair wereldbeeld onderschreef, en ook uitging van een historische ontwikkeling van een begin naar een einde, heeft ook niet echt daarbij geholpen. Maar met de herwaardering van inheemse culturen in onze tijd, slagen we er geleidelijk in om af te dalen vanuit onze verheven positie en ons weer meer te openen voor het cyclische karakter van de natuurlijke wereld.

Keerpunten

Het is interessant voor ons verhaal dat in de cyclische wereldvisie sommige specifieke momenten in de cycli werden herkend als momenten waarop de kracht van de onzichtbare dimensie directer ervaren kon worden. En dit bleken ook de momenten te zijn die *keerpunten* in het leven van de mensen

kunnen worden. Hierboven hebben we verwezen naar de Keltische overtuiging dat de omringende materiële wereld werd geboren uit een immateriële Andere Wereld en daarin bleef ingebed. Het festival van Samhain, dat op 1 november het begin van het Keltische jaar markeerde, was een moment in het jaar waarop contact met de Andere Wereld gemakkelijker werd geacht dan op een andere dag. Het feit dat het werd voortgezet in de vorm van de katholieke viering van Allerzielen ter herdenking van de doden – die elk jaar op 2 november, een dag later dus, nog steeds plaatsvindt – laat zien dat dit concept zeer krachtig en diepgeworteld was. Gregg Braden heeft erop gewezen dat inheemse tradities over de hele wereld geloven dat er een mysterieuze ruimte is tussen dingen, bijvoorbeeld wanneer de dag overgaat in de nacht en de nacht in de dag. Deze momenten van verandering zijn ‘scheuren tussen werelden’ die volgens Braden ‘de kracht van nieuwe mogelijkheden’ bevatten.⁵³ Ze bieden potentiële keerpunten, momenten waarop de kracht van de onzichtbare dimensie ons helpt ons hart te openen, te groeien, te rijpen, onze kijk te veranderen.

Deze keerpunten kunnen individueel, maar ook collectief plaatsvinden en zo de weg openen naar een meer evenwichtige en duurzame samenleving. Toch moeten we niet onderschatten dat individuele keerpunten ook het collectieve niveau direct kunnen beïnvloeden. De bijna-dood ervaringen en ruimte ervaringen waar we het eerder over hebben gehad markeren op individueel niveau een keerpunt, maar zijn ook al snel grote invloed gaan uitoefenen op het collectieve niveau, in die zin dat ze ons idee over de ware aard van bewustzijn aan het veranderen zijn en wat het betekent om samen te leven op een fragiele planeet. Persoonlijk ervaar ik 's morgens de tijd dat ik net wakker word als een bijzonder creatief moment dat ik veel koester – wat bijvoorbeeld enkele belangrijke inzichten voor het huidige artikel heeft opgeleverd – en ik vermoed dat veel andere mensen dit herkennen. We hoeven niet allemaal te streven om net als Martin Luther King in 1963 een droom te hebben, die tientallen jaren later nog steeds de levens van mensen overal ter wereld beïnvloedt. Maar het moet duidelijk zijn dat, met betrekking tot het creëren van een betere wereld, elke individuele bijdrage van belang is. Of in de woorden van Waterboys 'zanger Mike Scott (die toch het beste klinken in het Engels en ik daarom onvertaald weergeef):

Well here we are in a special place
What are you gonna do here?
Now we stand in a special place
What will you do here?
What show of soul are we gonna get from you?⁵⁴

We hebben hierboven herhaaldelijk gewezen op de culturele omschakeling die een paar duizend jaar voor Christus de basis heeft gelegd voor de patriarchale aard van de Westernse samenleving, voor haar dominator cultuur. Ik hoop duidelijk hebben gemaakt in dit artikel dat er genoeg aanwijzingen zijn dat in onze tijd dit millennia-lange omschakelingsproces ten einde aan het komen is. Een ander ding dat ik hoop duidelijk te hebben kunnen maken is dat de kracht van de onzichtbare dimensie niet ligt in het focussen op die dimensie zelf, voorbij aan het leven, maar in de de manier waarop deze dimensie *ons huidige leven* verrijkt en bezielt, waardoor we worden aangespoord om er een positieve, constructieve bijdrage aan te leveren.

Leiden, maart 2019

Noten

¹ Peter Tompkins and Christopher Bird, *The Secret Life of Plants*, Penguin books, 1978, p. 153.

² Leonard Shlain, *The Alphabet versus the Goddess. Male Words and Female Images*, Allen Lane The Penguin Press, 1998.

³ Steve Taylor, *The Fall, The Insanity of the Ego in Human History and the Dawning of a New Era*, O Books, 2005; Malcolm Hollick and Christine Connelly, *Hope for Humanity. How understanding and healing trauma could solve the planetary crisis*, Earth Books, 2011; Charles Eisenstein, *The Ascent of Humanity. Civilization and the Human Sense of Self*, North Atlantic Books, 2013.

⁴ Ervin Laszlo, *The Whispering Pond. A Personal Guide to the Emerging Vision of Science*, Element, 1996, p. 174 e.v.

⁵ David Bohm, *Wholeness and the Implicate Order*. Routledge, 2002; Rupert Sheldrake, *The Presence of the Past. The Habits of Nature*, Park Street Press, 1995; Gregg Braden, *The Divine Matrix. Bridging Time, Space, Miracles, and Belief*, Hay House, 2007; Dieter Duhm, *The Sacred Matrix*, Verlag Meiga, 2008; Ervin Laszlo, *Science and the Reenchantment of the Cosmos. The Rise of the Integral Vision of Reality*, Inner Traditions, 2006; Ervin Laszlo,

Science and the Reenchantment of the Cosmos, Inner Traditions, 2006; Ervin Laszlo, *The Chaos Point. The World at the Crossroads*, Hampton Roads, 2006.

⁶ Rupert Sheldrake & Matthew Fox, *Natural Grace. Dialogues on Science & Spirituality*, Bloomsbury, 1996; Rupert Sheldrake & Matthew Fox, *The Physics of Angels. Exploring the Realm Where Science and Spirit Meet*, HarperSanFrancisco, 1996.

⁷ Robert Sardello, *De ziel in de wereld. Een andere, spirituele benadering van het dagelijks leven*, Dianthus Uitgevers, 1998.

⁸ Ervin Laszlo, *The Whispering Pond. A Personal Guide to the Emerging Vision of Science*, Element, 1996, p. 211-213.

⁹ Steve Taylor, *The Leap. The Psychology of Spiritual Awakening*, New World Library, 2017; Steve Taylor, *Spiritual Science. Why Science Needs Spirituality to Make Sense of the World*, Watkins Publishing, 2018.

¹⁰ Peter Wohlleben, *Het verborgen leven van bomen. Wat ze voelen, hoe ze communiceren – ontdekkingen uit een onbekende wereld*, Lev, 2016, p. 17-18.

¹¹ Peter Wohlleben, *Het verborgen leven van bomen. Wat ze voelen, hoe ze communiceren – ontdekkingen uit een onbekende wereld*, Lev, 2016, p. 22.

¹² Rupert Sheldrake, *The Presence of the Past. The Habits of Nature*, Park Street Press, 1995.

¹³ Isabel Clarke, *Madness, Mystery and the Survival of God*, O Books, 2008.

¹⁴ Dick Swaab, *Wij zijn ons brein*, Atlas Contact, 2010.

¹⁵ Henryk Skolimowsky, *The Participatory Mind. A New Theory of Knowledge and of the Universe*, Arkana, 1994. Het bekende gezegde van Thomas Berry luidt: 'Het universum is geen collectieve van objecten maar een communiceren van subjecten'. ('The universe is not a collection of objects but a communion of subjects.')

¹⁶ Steve Taylor, *The Fall, The Insanity of the Ego in Human History and the Dawning of a New Era*, O Books, 2005.

¹⁷ Charles Eisenstein, *The Ascent of Humanity. Civilization and the Human Sense of Self*, North Atlantic Books, 2013.

¹⁸ Rupert Sheldrake, *The Rebirth of Nature. New Science and the Revival of Animism*, Rider, 1993.

¹⁹ Mary McGillicuddy, *John Moriarty. Not the Whole Story*, The Lilliput Press, 2018.

²⁰ Ik heb genoten van het volgende boek over dit thema: Annette Lavrijsen, *Shinrin Yoku. De helende kracht van bosbaden*, Ambo/Athos, 2018. Maar er zijn veel andere boeken over dit thema geschreven.

²¹ Bruce Lipton, *The Biology of Belief. Unleashing the Power of Consciousness, Matter and Miracles*, Mountain of Love/Elite Books, 2005.

²² Bruce Lipton schrijft over dit experiment in een artikel op zijn website:

<https://www.brucelipton.com/resource/article/the-wisdom-your-cells>. Hij praat er ook over in de documentaire *Heal*, uit 2017, geregiseerd door Kelly Noonan Gorres, die (in 2019) bekeken kan worden op Netflix. Een paar andere schrijvers waarnaar ik verwezen heb in dit artikel worden geïnterviewd in deze documentaire: Anita Moorjani, Gregg Braden, David Hamilton. Er een website gewijd aan deze documentaire: <http://www.healdocumentary.com/>

²³ Steve Taylor, *The Fall, The Insanity of the Ego in Human History and the Dawning of a New Era*, O Books, 2005; Riane Eisler, *The Chalice and the Blade. Our History, Our Future*, Pandora, 1990; Carol Lee Flinders, *The Values of Belonging. Rediscovering Balance, Mutuality, Intuition and Wholeness in a Competitive World*, HarperSanFrancisco, 2002; Leonard Shlain, *The Alphabet versus the Goddess. Male Words and Female Images*, Allen Lane The Penguin Press, 1998; Joseph Campbell, *The Masks of God: Oriental Mythology*, Penguin, 1976; Thom Hartmann, *The Last Hours of Ancient Sunlight. Waking up to Personal & Global Transformation*, Harmony Books, 1999.

-
- ²⁴ Meer over het Godinnenerfgoed in mijn artikel 'De herontdekking van het landschap', en over de gelijkwaardigheid van het vrouwelijke en het mannelijke in mijn artikel 'De verborgen rijkdom van de Maagd Maria', beiden te downloaden van mijn website: <http://www.wimbonis.nl/artikelen>.
- ²⁵ Rupert Sheldrake, *The Rebirth of Nature. New Science and the Revival of Animism*, Rider, 1993.
- ²⁶ Meer hierover in mijn artikel 'De herontdekking van het landschap'.
- ²⁷ Joseph Chilton Pearce, *Magical Child. Rediscovering Nature's Plan for Children*, Bantam Books, 1980, p. 18 en verder.
- ²⁸ Joseph Chilton Pearce, *Magical Child. Rediscovering Nature's Plan for Children*, Bantam Books, 1980.
- ²⁹ Pim van Lommel, *Eindeloos bewustzijn. Een wetenschappelijk visie op de bijna-dood ervaring*, Uitgeverij Ten Have, 2009.
- ³⁰ Anita Moorjani, *Dying to be me. My Journey from Cancer, to Near Death, to True Healing*, Hay House, 2014.
- ³¹ Edgar Mitchell, *The Way of the Explorer: An Apollo Astronaut's Journey Through the Material and Mystical Worlds*, G. Putnam & Sons, 1996.
- ³² Rupert Sheldrake, *The Sense of Being Stared at. And Other Aspects of the Extended Mind*, Crown Publishers, 2003.
- ³³ Rupert Sheldrake, *Dogs That Know When Their Owners Are Coming Home. And Other Unexplained Powers of Animals*, Hutchinson, 1999.
- ³⁴ Rupert Sheldrake, *Dogs That Know When Their Owners Are Coming Home. And Other Unexplained Powers of Animals*, Hutchinson, 1999, p. 67.
- ³⁵ Ervin Laszlo, *The Whispering Pond. A Personal Guide to the Emerging Vision of Science*, Element, 1996, p. 103.
- ³⁶ Laurens van der Post, *A Walk with a White Bushman*, Penguin, 1988.
- ³⁷ Peter Tompkins and Christopher Bird, *The Secret Life of Plants*, Penguin books, 1978, p. 181.
- ³⁸ Masaru Emoto, *The Hidden Messages in Water*, Atria Books, 2005. Hij heeft een aantal andere goed geïllustreerde (kleine) boeken gepubliceerd. Een paar zijn ook in het Nederlands vertaald.
- ³⁹ Ik haal Corbin aan uit een boek van Robert Sardello: *Love and the Soul. Creating a Future for Earth*, Goldenstone Press, Heaven and Earth Publishing & North Atlantic Books, Berkeley 2008, p. 132.
- ⁴⁰ Zie mijn artikel 'De herontdekking van het landschap'.
- ⁴¹ Valerie Andrews, *A Passion for This Earth. Exploring a New Partnership of Man, Woman and Nature*, HarperCollins, 1990.
- ⁴² Sharon Blackie, *If Women Rose Rooted. The Journey to Authenticity and Belonging*, September Publishing, 2017; Sharon Blackie, *The Enchanted Life. Unlocking the Magic of Everyday Life*, September Publishing, 2018; John O'Donohue, *Anam Cara, Spiritual Wisdom from the Celtic World*, Bantam Press, 1997; John O'Donohue, *Eternal Echoes. Exploring our Hunger to Belong*, Bantam Press, 1998; John Moriarty, *Dreamtime* (revised and expanded edition), Lilliput Press, 1999.
- ⁴³ Felix R. Paturi, *De plant als bouwmeester. Geniale ideeën in de natuur, voorbeelden voor een leefbare wereld*, Ankh Hermes, (1975). Het boek is oorspronkelijk in het Duits gepubliceerd.
- ⁴⁴ René Dubos, *A God Within. A positive philosophy for a more complete fulfillment of human potentials*, Charles Scribner's Sons, New York 1972, p. 12.
- ⁴⁵ Ik verwijs hier uiteraard naar het Beatles lied *Let it be*: 'When I find myself in times of trouble, Mother Mary come to me, speaking words of wisdom, let it be...'

⁴⁶ Gregg Braden, *Resilience from the HEART. The power to thrive IN LIFE'S EXTREMES*, Hay House, 2015, p. 4-5.

⁴⁷ Gregg Braden, *Resilience from the HEART. The power to thrive IN LIFE'S EXTREMES*, Hay House, 2015, p. 21-22.

⁴⁸ Joseph Chilton Pearce, *The Heart-Mind Matrix. How the Heart Can Teach the Mind New Ways to Think*, Park Street Press, 2012.

⁴⁹ Gregg Braden, *Resilience from the HEART. The power to thrive IN LIFE'S EXTREMES*, Hay House, 2015, p. 10.

⁵⁰ Azra and Seren Bertrand, *Womb Awakening. Initiatory Wisdom From The Creatrix Of All Life*, Bear & Company 2017.

⁵¹ Meer over de kracht van hara in het boek *Power and Sex* by Scilla Elworthy: Scilla Elworthy, *Power and Sex. A Book about Women*, Vega, 2003; De Amerikaanse psycholoog Dacher Keltner heeft betoogd in zijn *The Power Paradox* dat 'power over' is eigenlijk een tekend van verlies aan innerlijke kracht: Dacher Keltner, *The Power Paradox. How we Gain and Lose Influence*, Penguin, 2017. Ik heb hun ideeën in mijn (Engelstalige) blog getiteld 'Male privilege and the abuse of power' on Leiden Law Blog, and related them to the current #MeToo discussion: <https://leidenlawblog.nl/articles/male-privilege-and-the-abuse-of-power>

⁵² Riane Eisler's bekend boek *The Chalice and the Blade. Our History, Our Future*, Pandora, 1990.

⁵³ Gregg Braden, *Resilience from the HEART. The power to thrive IN LIFE'S EXTREMES*, Hay House, 2015, p. 209 en verder.

⁵⁴ 'Don't bang the drum', van het Waterboys album *This is the Sea* uit 1985.